

Claude Lévi-Strauss

Rasă și istorie

fides

ŞTİİNTE POLITICE

3

Editura Fides mulțumește pe această cale
editurii UNESCO din Paris precum și
Colegiului Internațional al Traducătorilor Literari
din Arles, Franța, pentru sprijinul acordat.

Claude Lévi-Strauss, *Race et histoire*,
© UNESCO, 1952

© Copyright 1996, 2001, editura Fides, Iași, România,
pentru traducerea în limba română.

ISBN 973-9384-41-2

Toate drepturile rezervate.

Claude Lévi-Strauss

RASĂ ȘI ISTORIE

Traducere și note de Dumitru Scortanu

FIDES

Profil biografic

Filozof și etnolog, Claude Lévi-Strauss s-a născut la Bruxelles la 28 noiembrie 1908. Încheindu-și studiile la Paris cu titlul de *agrégé*¹ în filozofie, se consacră mai întâi învățământului, apoi, în 1935, pleacă în Brazilia, unde ocupă catedra de sociologie a universității din São Paulo. În această perioadă renunță la filozofie în favoarea etnologiei și conduce mai multe expediții științifice în Matto Grosso și în Amazonia de sud.

Din 1942 în 1945 este profesor la *New York School for Social Research*. În 1950 este numit director la *École pratique des Hautes Études* (catedra de religii comparate ale popoarelor fără scriere); din 1959 pînă în 1982 ocupă catedra de antropologie socială de la *Collège de France*.

Lucrările sale au făcut din Claude Lévi-Strauss una din figurile cele mai marcante ale etnologiei și

1 Titlu care îi permite posesorului să fie profesor de liceu sau cadru didactic universitar la unele facultăți (drept, științe economice, medicină, farmacie) (n. t.).

gîndirii contemporane. „Etnologia – îi place să afirme – este pentru științele umane cam ceea ce a fost, la începuturile ei, astronomia pentru științele fizice în formare. Societățile pe care le studiem ne apar ca niște obiecte îndepărtate în timp sau în spațiu. Din acest motiv, nu putem să le observăm decît proprietățile esențiale. Studiind astfel de la distanță un mare număr de societăți, cred că ajungem să desprindem cu mai multă ușurință caracterele fundamentale ale societății umane în general“.

1. Rasă și cultură

Într-o colecție de lucrări destinate luptei împotriva prejudecăților sociale², o discuție despre contribuția raselor umane la civilizația mondială ar putea să surprindă. Ar fi inutil să irosești atâta talent și efort ca să demonstrezi că, în stadiul actual de dezvoltare a științei, nimic nu poate susține superioritatea sau inferioritatea intelectuală a unei rase în raport cu alta, decât doar pentru a reda în mod mascat consistența noțiunii de rasă, părînd a demonstra astfel că marile grupuri etnice care compun omenirea au adus, prin ele însеле, contribuții specifice la patrimoniul comun.

Dar nimic nu este mai străin scopului nostru decât o astfel de încercare, care ar reuși cel mult să formuleze o doctrină rasistă pe dos. Atunci cînd se încearcă o caracterizare a raselor biologice pe baza unor proprietăți psihice specifice, se produce o îndepărtare de la adevărul științific, fie că acestea sănt definite într-un mod pozitiv, fie negativ. Nu trebuie să uităm că nici

² Colecția „Folio/ Essais“ de la editura pariziană Gallimard (n. t.).

măcar Gobineau³, pe care istoria îl consideră părintele teoriilor rasiste, nu concepea „inegalitatea raselor umane“ din punct de vedere cantitativ, ci calitativ: pentru el, marile rase primitive care alcătuiau omenirea la începuturile sale – albă, galbenă, neagră –, erau nu atât inegale în valoare absolută, cât diverse în aptitudinile lor specifice. Tara degenerării se datorează, după părerea lui, mai degrabă metisajului decât poziției fiecărei rase pe o scară valorică valabilă pentru toate; prin urmare, degenerarea lovește în mod inevitabil întreaga omenire, condamnată, fără deosebire de rasă, la un metisaj din ce în ce mai accentuat. Dar eroarea de fond a antropologiei constă în confuzia între o noțiune pur biologică, aceea de rasă (de altfel, presupunând că această noțiune, chiar pe un asemenea teren limitat, poate să pretindă obiectivitate, ceea ce genetica modernă contestă⁴) și producțiile sociologice și psihologice.

3 Joseph-Arthur, conte de Gobineau (n. 1816, Ville-d'Avray, Franța, m. 1882, Torino, Italia) – diplomat, scriitor, etnolog; cunoscut mai ales pentru lucrarea sa în patru volume *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853-1855) (n. t.).

4 În legătură cu implicațiile descoperirilor moderne ale științei asupra noțiunii de rasă, a se vedea și articolul *Rasă și cultură*, publicat de Claude Lévi-Strauss în 1971, în *Revue internationale des sciences sociales*, vol. XXIII, nr. 4, reprodus și în volumul *Claude Lévi-Strauss. Textes de et sur Claude Lévi-Strauss réunis par Raymond Bellour et Catherine Clément*, ed. Gallimard, 1979, p. 427-462;

logice ale culturilor umane. O dată ce a comis această eroare, Gobineau s-a găsit închis în cercul infernal care duce de la o eroare intelectuală, ce nu exclude buna-credință, la legitimarea involuntară a tuturor tentativelor de discriminare și exploatare.

De aceea, când vorbim, în acest studiu, despre contribuția raselor umane la civilizație, nu vrem să spunem că aportul cultural al Asiei sau al Europei, al Africii sau al Americii și-ar găsi originalitatea în faptul că aceste continente ar fi, în mare, populate de locuitori de rase diferite. Dacă această originalitate există – și lucrul acesta nu poate fi pus la îndoială –, ea se

în acest articol, autorul reia pe scurt ideile prezentului eseu, cu unele nuanțări, aducând totodată noi argumente în încercarea să de a demonstra inconsistența însăși a noțiunii de rasă: 1. concluziile antropologilor americani J. E. Kilbride, M. C. Robbins și Ph. L. Kilbride, cu privire la diferențele de comportament motor și de temperament dintre nou-născuții africani și cei americani, albi și negri (publicate în *American Anthropologist*, vol. 72, nr. 6, 1970); 2. rezultatele studiilor genetice efectuate de J.V. Neel asupra unor triburi sud-americane, apropiate geografic între ele, dar foarte diferite din punct de vedere genetic, având reguli stricte referitoare la stabilirea căsătoriilor; 3. concluziile enunțate de savantul american F.B. Livingstone (*American Anthropologist*, vol. 60, nr. 3, 1958), referitoare la rezultatele unui studiu comparativ al răspândirii malariei, a genei umane răspunzătoare de boala numită siklemie, a limbilor și a culturilor din toată Africa de vest (n. t.).

datorează unor circumstanțe geografice, istorice și sociologice, și nu vreunor aptitudini distințe, ținând de constituția anatomică sau fiziologică a negrilor, galbenilor sau albilor. Ni s-a părut că, în măsura în care această colecție de lucrări a încercat să afirme punctul de vedere negativ, ea risca, în același timp, să lase în plan secund un alt aspect, la fel de important, din viața omenirii: este vorba de faptul că ea nu se dezvoltă sub semnul unei monotonii uniforme, ci al unor moduri de existență extrem de variate ale societăților și civilizațiilor; această diversitate intelectuală, estetică, sociologică, nu are nici o legătură de tip cauză-efect cu aceea care există în plan biologic pentru anumite aspecte observabile ale grupărilor umane: ea este doar paralelă cu ea, dar pe un alt plan. Însă, în același timp, prima se deosebește de cealaltă prin două trăsături importante. În primul rînd, ea se situează pe o altă scară de mărime. Există cu mult mai multe culturi umane decât rase umane, din moment ce unele se numără cu miile, iar celealte, cu unitățile: două culturi elaborate de oameni aparținând aceleiași rase pot fi la fel de diferite, sau chiar mai diferite decât două culturi create de grupuri rasiale îndepărtate. În al doilea rînd, spre deosebire de diferența dintre rase, unde interesează în principal originea lor istorică și distribuția lor în spațiu, diferența dintre culturi ridică numeroase probleme, căci se poate pune întrebarea dacă ea constituie pentru omenire un avantaj sau un

inconvenient, întrebare de ansamblu care implică, desigur, multe altele.

În sfîrșit, noi trebuie să ne întrebăm, cu precădere, în ce constă această diversitate, cu riscul de a vedea că, abia lipsite de baza lor biologică, prejudecățile rasiste reapar pe un nou teren. Căci ar fi inutil să-l fi determinat pe omul de pe stradă să renunțe la a atribui o semnificație intelectuală sau morală faptului că cineva are pielea neagră sau albă, părul lins sau creț, dacă nu poți să-i răspunzi la o altă întrebare la care el – ne-o dovedește experiența – ajunge imediat: dacă nu există aptitudini rasiale înnăscute, atunci cum să explici faptul că civilizația dezvoltată de omul alb a făcut progrese immense, cunoscute de noi toti, în timp ce civilizațiile create de popoarele de culoare au rămas în urmă, unele la jumătatea drumului, altele având o întîrziere de mii sau zeci de mii de ani? Prin urmare, nu putem pretinde că negînd problema inegalității raselor am și rezolvat-o, dacă nu ne preocupăm și de problema inegalității, sau a diversității culturilor umane – pentru că măcar în fapt, dacă nu și de drept, în opinia publică, cele două probleme sănt strîns legate.

2. Diversitatea culturilor

Pentru a înțelege cum și în ce măsură diferă culturile umane între ele, dacă aceste diferențe se anulează, se contrazic sau formează un ansamblu armonios, trebuie mai întîi să încercăm să le inventariem. Dar aici încep și dificultățile, deoarece trebuie să înțelegem că între culturile umane diferențele nu sunt de același tip și nici nu țin de același plan. Mai întîi, suntem în prezență unor societăți juxtapuse în spațiu, unele apropiate, altele îndepărtate, dar, oricum, contemporane. Apoi, trebuie să ținem seama de formele de viață socială care s-au succedat în timp și pe care nu le putem cunoaște prin experiență directă. Oricine poate să se transforme în etnograf și să meargă să cunoască pe viu existența unei societăți care îl interesă; din contra, chiar devenind istoric sau arheolog, el nu va intra în contact direct cu o civilizație dispărută decât prin cunoașterea documentelor scrise sau a monumentelor figurative pe care această societate – sau altele – le vor fi lăsat despre ea. Apoi, nu trebuie să uităm că societățile contemporane care nu cunosc

scrierea, cum ar fi acelea pe care le numim „sălbatrice“ sau „primitive“, au fost, la rîndul lor, precedate de altele, a căror cunoaștere este practic imposibilă, chiar și indirect; într-un inventar conștiincios ar trebui să le rezervăm multe căsuțe albe, fără îndoială în număr cu mult mai mare decât al celor în care am fi în stare să înscriem ceva. Se impune o primă constatare: diversitatea culturilor umane este și în prezent, ca și în trecut, cu mult mai mare și mai cuprinzătoare decât o vom putea noi cunoaște vreodată.

Dar, chiar copleșiți de umilință și convinși fiind de această limitare, ne vom lovi de alte probleme. Ce trebuie să înțelegem prin culturi diferite? Unele par a fi diferite, dar, dacă se trag dintr-un trunchi comun, ele nu se deosebesc precum două societăți care n-au avut legături în nici un moment al dezvoltării lor. Astfel, vechiul imperiu al incașilor din Peru și cel din Dahomey⁵ se deosebesc unul de celălalt mai mult decât, să spunem, Anglia și Statele Unite de astăzi, deși aceste două societăți din urmă trebuie tratate și ele ca niște societăți distințe. Dimpotrivă, societățile care au intrat recent în contacte strînse par a oferi

⁵ Fost regat african, ajuns la apogeu în secolul al XVII-lea; devine colonie, inclusă în Africa occidentală franceză în 1895 și își cîștigă independența în 1960. În 1975 devine Republica populară Benin, avînd un regim marxist-leninist pînă în 1990. În prezent se numește Republica Benin, avînd capitala la Porto-Novo (n. t.).

imaginea unei aceleiași civilizații, cînd, de fapt, ele au ajuns aşa pe căi diferite, pe care nu avem dreptul să le neglijăm. În societățile umane coexistă forțe care lucrează în direcții opuse, unele tinzînd spre menținerea și chiar spre accentuarea caracterelor particulare, celelalte acționînd în sensul convergenței și afinității. Studiul limbajului oferă exemple frapante de astfel de fenomene. Astfel, în timp ce limbi cu aceeași origine au tendința de a se diferenția unele în raport cu celelalte (ca de exemplu rusa, franceza și engleza), limbi cu origini diferite, dar vorbite pe teritorii alăturate, dezvoltă caracter comune: de exemplu rusa s-a îndepărtat din unele puncte de vedere de celelalte limbi slave, apropiindu-se, cel puțin prin unele trăsături fonetice, de limbile ugro-finice și turcice vorbite în imediata sa vecinătate geografică.

Cînd studiezi asemenea aspecte – iar alte domenii ale civilizației, cum ar fi instituțiile sociale, arta, religia ar putea oferi, cu ușurință, suficiente exemple asemănătoare –, ajungi să te întrebi dacă nu cumva societățile umane sănt caracterizate, în privința raporturilor lor reciproce, printr-un anume optimum de diferențe ce n-ar trebui depășit și sub care, de asemenea, n-ar putea să coboare fără pericol. Acest optimum ar varia în funcție de numărul societăților, de importanța lor numerică, de distanța geografică dintre ele și de mijloacele de comunicare (materiale și intelectuale) de care

dispun. Într-adevăr, problema diversității nu se pune numai în cazul culturilor privite în relațiile lor reciproce, ci și în interiorul fiecărei societăți, în toate grupurile care o compun: castele, clasele, mediile profesionale sau confesionale etc. dezvoltă anumite diferențe cărora fiecare grup le acordă o importanță extremă. Se poate pune întrebarea dacă nu cumva această diversificare internă tinde să se accentueze atunci când societatea devine, sub alte aspecte, mai cuprinzătoare și mai omogenă; aşa s-a întîmplat probabil în vechea Indie, unde sistemul împărțirii în caste a înflorit ca urmare a instaurării hegemoniei ariene.

Prin urmare, noțiunea de diversitate a culturilor umane nu trebuie concepută într-un mod static. Această diversitate nu este aceea a unei eșantionări inerte sau a unei catalogări seci. Fără îndoială că oamenii au elaborat culturi diferite din cauza depărtării geografice, a particularităților mediului și a ignorării existenței restului lumii; dar această observație n-ar fi riguros adevărată decât dacă fiecare cultură sau fiecare societate s-ar fi încheiat și s-ar fi dezvoltat izolată de toate celelalte. Or lucrurile nu se petrec astfel niciodată, cu unele rare excepții, cum ar fi cazul tasmanienilor (dar și în acest caz, doar pentru o perioadă limitată). Societățile umane nu sunt niciodată singure; când par cu totul izolate, ele se prezintă totuși sub formă de grupuri sau de cete. Astfel, nu este exagerat să presu-

punem că civilizațiile nord-americane și sud-americane au fost aproape rupte de restul lumii pe o perioadă ce se întinde între zece mii și douăzeci și cinci de mii de ani. Dar acest important segment izolat al omenirii era format dintr-o mulțime de societăți mari și mici, care aveau legături foarte strânse între ele. Și, pe lângă diferențele datorate izolării, există cele, la fel de importante, datorate apropierei: dorința de a se opune, de a se diferenția, de a se individualiza. Multe obiceiuri s-au născut nu din vreo necesitate internă sau dintr-o întâmplare favorizantă, ci numai din dorința de a nu rămâne în urmă față de un grup vecin ce supunea unor uzanțe stricte un domeniu în care nimeni din grup nu se gîndise pînă atunci să impună vreo regulă. Prin urmare, diversitatea culturilor umane nu trebuie să ne conducă la o observație fragmentară sau fragmentată. Ea depinde mai puțin de izolarea grupurilor decît de relațiile care le unesc.

3. Etnocentrismul

Și totuși se pare că diversitatea culturilor a fost rareori înțeleasă de oameni drept ceea ce este: un fenomen natural, rezultând din raporturile directe sau indirecte dintre societăți; ei au văzut în aceasta mai degrabă un fel de monstruozitate sau de scandal; în acest domeniu, progresul cunoașterii a constat nu atât în abandonarea acestei iluzii în folosul unui punct de vedere mai exact cît, mai ales, în acceptarea ei sau în găsirea unui mod de a se resemna.

Cea mai veche atitudine, bazată, fără îndoială, pe fundamente psihologice solide, de vreme ce tinde să se manifeste în fiecare dintre noi, atunci cînd sănem puși într-o situație neașteptată, constă, pur și simplu, în a respinge formele culturale, morale, religioase, sociale, estetice, ce sănăt foarte diferite de cele pe care le considerăm ca fiind ale noastre. Obiceiuri „de sălbatici“, „așa ceva este de neconceput la noi“, „n-ar trebui să se permită așa ceva“ etc., sănăt tot atîtea reacții rudimentare ce traduc o neliniște, o repulsie comună față de acele modalități de a trăi, de a crede sau de a

gîndi care ne sănt străine. Astfel, antichitatea califica, fără excepție, tot ceea ce nu făcea parte din cultura greacă (apoi greco-romană) drept barbar; și civilizația occidentală a folosit, mai tîrziu, termenul de sălbatic, în același sens. Or, îndărătul acestor epitete se ascunde un același raționament: se pare că barbar se referă, etimologic, la caracterul dezordonat și nearticulat al cîntecului păsărilor, în opoziție cu valoarea semnificantă a limbajului uman; termenul sălbatic, adică „din pădure”, evocă și el viața animală, opusă culturii umane. În ambele cazuri se neagă existența însăși a diversității culturale și se preferă excluderea din cultură și plasarea în natură a tot ce nu este în conformitate cu normele în vigoare.

Acest punct de vedere naiv, dar adînc înrădăcinat în majoritatea oamenilor, nici nu trebuie abordat, de vreme ce această lucrare îi dovedește pe deplin netemeinicia. Va fi suficient să remarcăm acum că el ascunde un paradox destul de semnificativ. Acest mod de a gîndi, în numele căruia „sălbaticii” (sau toti cei pe care vrem să-i considerăm ca atare) sănt plasați în afara omenirii, este tocmai atitudinea cea mai semnificativă și mai distinctivă a sălbaticilor însăși. Se știe că, de fapt, noțiunea de omenire, înglobînd, fără deosebire de rasă sau de civilizație, toate formele speciei umane, a apărut foarte tîrziu și are o răspîndire limitată. Nici măcar acolo unde ea pare să fi atins cel mai înalt grad

de dezvoltare nu este deloc sigur – iar istoria recentă o dovedește – că ar fi lipsită de echivocuri sau regrese. Dar, pentru o mare parte din specia umană, această noțiune pare să fi lipsit cu totul, de-a lungul a zeci de mii de ani. Omenirea nu se întinde dincolo de limitele tribului, ale grupului lingvistic, adesea chiar ale satului; ba chiar, la multe populații aşa-zis primitive, membrii lor se desemnează cu un termen care înseamnă „oamenii“ (sau uneori – mai discret, să spunem –, „cei buni“, „cei foarte buni“, „cei desăvîrșiți“), însenînd și faptul că celelalte triburi, grupuri sau sate nu dispun de virtuți – sau nici de natură – umane, ci sunt compuse cel mult din „răi“, „proști“, „maimuțoi proști“ sau chiar „ouă de păduchi“. Adesea se ajunge pînă la a priva străinul chiar și de acest ultim atribut, al realității, el fiind considerat o „fantomă“ sau o „arătare“. Astfel se ajunge la situații curioase, în care interlocutorii au schimburi de replici dure. În Antilele Mari, cîțiva ani după descoperirea Americii, pe cînd spaniolii trimiteau comisii de anchetă pentru a cerceta dacă băştinașii au sau nu suflet, aceștia din urmă scufundau de zor în apă prizonierii albi, pentru a verifica, printr-o supraveghere îndelungată, dacă și cadavrele acestora sănt sau nu supuse putrefacției.

Această întîmplare bizară și totodată tragică ilustrează foarte bine paradoxul relativismului cultural (pe care îl găsim oriunde, sub alte forme): cu cît

încerci să te delimitizezi de o cultură sau de niște obiceiuri, cu atât te vei asemăna mai bine cu ceea ce vrei să respangi. Refuzîndu-le apartenența la umanitate celor ce par a fi drept cei mai „sălbatici“ sau „barbari“ dintre reprezentanții săi, nu faci decît să adopti una dintre atitudinile lor tipice. Barbar este mai ales acela care crede în barbarie.

Fără îndoială că marile sisteme filozofice și religioase ale omenirii – fie că este vorba de budism, de creștinism sau de Islam, fie de doctrina stoică, de cea kantiană sau marxistă – s-au ridicat în mod constant împotriva acestei aberații. Dar simpla proclamare a egalității naturale dintre toți oamenii și a fraternității care trebuie să-i unească, fără deosebire de rasă sau cultură, ne poate oarecum dezamăgi, deoarece neglijeză o diversitate reală evidentă, despre care nu este suficient să afirmi că nu afectează fondul problemei, ca să ai îndreptățirea necesară de a-i nega, teoretic și practic, existența. Astfel, în preambulul celei de a doua declarații a UNESCO despre problema raselor, pe drept cuvînt se face observația că „ceea ce îl convinge pe omul de pe stradă de existența raselor sănt simțurile, care o pun în evidență imediat, atunci cînd el vede împreună un african, un european, un asiatic și un amerindian“.

Chiar și importantele declarații ale drepturilor omului au și forța și slăbiciunea de a enunța un ideal

ce adeseori omite faptul că omul nu-și manifestă natura într-o omenire abstractă, ci în culturi tradiționale, unde până și schimbările cele mai revoluționare lasă arii mari neatinse, și care au apărut, ele însese, în funcție de o situație strict delimitată în timp și spațiu. Prins între două tentații, de a condamna experiențele ce îl rănesc afectiv și de a nega diferențele, pe care nu le poate înțelege rațional, omul modern s-a lansat în sute de speculații filozofice și sociologice pentru a stabili compromisuri zadarnice între aceste două extreme și pentru a explica diversitatea culturilor, căutând în același timp să scape de senzația de scandalos și de șocant pe care diversitatea culturală încă i-o mai inspiră.

Dar, oricât de diferite și bizare ar fi ele uneori, toate aceste speculații se reduc de fapt la o singură rețetă, pentru care termenul de fals evoluționism este, fără îndoială, cel mai potrivit. În ce constă ea? Foarte exact, este vorba de o încercare de a suprima diversitatea culturilor, prefăcîndu-te că o accepți fără rezerve. Pentru că, dacă privim diferențele stări ale societăților umane, atât pe cele vechi cât și pe cele îndepărtate, ca pe niște stadii sau etape ale unui proces de dezvoltare unic, după care, plecînd din același punct, diversele societăți ar trebui să conveargă spre același scop, observăm de fapt că diversitatea nu este decît aparentă. Umanitatea devine astfel una singură și identică și-eși;

numai că această unitate și această identitate nu se pot realiza decât progresiv, iar diversitatea culturilor ilustrează momentele unui proces ce ascunde o realitate mai profundă sau îi întîrzie manifestarea.

Această definiție poate părea sumară dacă avem în vedere importantele cuceriri ale darwinismului. Dar acesta nu intră în discuție, deoarece evoluționismul biologic și pseudoevoluționismul pe care le avem în vedere aici sănt două doctrine foarte diferite. Prima a apărut ca o vastă ipoteză de lucru fondată pe observații, în care partea rezervată interpretării este extrem de redusă. Astfel, diversele tipuri constituind genealogia calului pot fi aranjate într-o serie evolutivă din două motive: primul este că trebuie un cal pentru a da naștere unui alt cal; al doilea, că straturile de pămînt suprapuse, din ce în ce mai vechi, conțin schelete din ce în ce mai deosebite, într-o serie pornind de la forma cea mai recentă pînă la cea arhaică. Astfel, este foarte probabil că *Hipparium* este cu adevărat strămoșul lui *Equus caballus*. Același rationament se aplică, fără îndoială, și în cazul speciei umane și al raselor ei. Dar cînd treci de la faptele biologice la cele culturale, lucrurile se complică brusc. Se pot găsi în pămînt obiecte materiale și se poate constata că, în funcție de adîncimea straturilor geologice, forma sau tehnica de fabricație a unui anumit tip de obiect se modifică progresiv. Si totuși, o secuie nu dă naștere altei securi,

la propriu, ca în lumea animală. A afirma, în acest ultim caz, că o specie a evoluat plecînd de la alta, este o formulă metaforică și aproximativă, lipsită de rigoarea științifică a expresiei similare, aplicate fenomenelor biologice. Iar ceea ce este adevărat în cazul obiectelor materiale, a căror existență fizică poate fi confirmată de sol, pentru o anumită epocă determinabilă, este cu atât mai adevărat pentru instituții, credințe, obiceiuri, al căror trecut ne este, în general, necunoscut. Notiunea de evoluție biologică corespunde unei ipoteze avînd unul dintre cei mai înalți coeficienți de probabilitate ce se pot întîlni în domeniul științelor naturale, în timp ce notiunea de evoluție socială sau culturală nu reprezintă decît cel mult un procedeu seducător de prezentare a faptelor, dar care este periculos de comod.

De altfel, această diferență, prea des ignorată, dintre adevăratul și falsul evoluționism, se explică prin datele lor de apariție. Desigur, evoluționismul sociologic trebuie să fi primit un puternic impuls din partea evoluționismului biologic dar, în fapt, îi este anterior. Fără a merge pînă la concepțiile antice (preluate de Pascal), ce identificau omenirea cu o ființă vie, parcurgînd stadiile succesive ale copilăriei, adolescenței și maturității, abia în secolul al XVIII-lea se observă o înflorire a schemelor fundamentale care vor fi în continuare obiectul atîtor manipulări: „spiralele“ lui

Vico⁶, cele trei „vîrste“ ale sale, anunțînd cele trei „stări“ ale lui Comte⁷, „scara“ lui Condorcet⁸. Cei doi fondatori ai evoluționismului social, Spencer⁹ și Tylor¹⁰, își elaborează și își publică doctrina înainte de apariția lucrării *Originea speciilor* sau fără să fie citit. Anterior evoluționismului biologic ca teorie fundamentală științific, evoluționismul social nu este decît machiajul fals științific al unei vechi probleme filozofice despre care nu putem spune cu siguranță dacă observația sau inducția vor reuși vreodată să rezolve.

6 Giambattista Vico (n. 1668, Neapole, m. 1744) – gînditor italian, filozof al istoriei culturii și a dreptului, autor al *Noii științe* (1725), considerat în zilele noastre precursor al antropologiei culturale sau etnologiei (n. t.).

7 Auguste Comte (n. 1798, Montpellier, m. 1857, Paris) – filozof francez considerat fondatorul sociologiei și al pozitivismului, curent de gîndire ce stă la baza organizării politice a societăților moderne; cea mai importantă operă: *Curs de filozofie pozitivă* (1830-1844) (n. t.).

8 Marie-Jean-Antoine-Nicolas de Caritat, marchiz de Condorcet (n. 1743, Ribemont, m. 1794, Bourg-la-Reine) – filozof francez iluminist, adept al reformelor politice și sociale (n. t.).

9 Herbert Spencer (n. 1820, Derby, m. 1903, Brighton) – sociolog și filozof englez, unul dintre primii adepti ai evoluționismului. A susținut primatul individului față de societate și pe cel al științei față de religie (n. t.).

10 Sir Edward Burnett Tylor (n. 1832, Londra, m. 1917, Wellington) – antropolog englez considerat fondatorul antropologiei culturale (n. t.).

4. Culturi arhaice și culturi primitive

Am arătat că fiecare societate poate să împartă culturile, din propriul ei punct de vedere, în trei categorii: cele care îi sunt contemporane, dar sunt situate în alt loc de pe glob; cele care s-au manifestat cu aproximație în același spațiu, dar au precedat-o în timp și, în sfîrșit, cele care au existat înaintea sa, într-un alt spațiu decât cel în care se află ea.

S-a văzut că aceste trei categorii nu pot fi cunoscute decât foarte inegal. În cel din urmă caz, și dacă este vorba de o cultură fără scriere, fără arhitectură și disponind doar de tehnici rudimentare (ca în cazul culturilor de pe o jumătate din spațiul locuibil de pe glob și pentru 90 pînă la 99%, în funcție de regiune, din intervalul de timp scurs de la începuturile civilizației), se poate afirma doar că nu putem ști nimic despre ele, iar tot ce se afirmă în ceea ce le privește sunt doar ipoteze gratuite.

Din contra, este foarte tentant să încerci să stabilești, între culturile din primul grup, relații echivalând cu o ordine a succesiunii lor în timp. Cum s-ar putea

ca societățile contemporane care nu cunosc electricitatea și motorul cu aburi să nu ne trimită cu gîndul la faza corespunzătoare a evoluției civilizației occidentale? Cum să nu compari triburile indigene, care nu cunosc nici scrierea și nici metalurgia, dar care trasează imagini pe pereții stîncosi și își fac unelte din piatră, cu formele arhaice ale aceleiași civilizații ale cărei vestigii găsite în grottele din Franța și Spania le atestă similitudinea? Asupra acestor lucruri s-a concentrat falsul evoluționism. Și totuși, acest joc seducător, care ne atrage mereu, aproape irezistibil, este foarte periculos (oare călătorului occidental nu-i place să redescopere „evul mediu“ în Orient, secolul lui Ludovic al XIV-lea în Pekinul de dinaintea primului război mondial și „epoca de piatră“ printre indigenii din Australia sau Noua Guineea?). Despre civilizațiile dispărute nu cunoaștem decît unele aspecte, iar acestea sănt cu atît mai puțin numeroase cu cât civilizația luată în considerare este mai veche, aspectele cunoscute fiind singurele ce au putut supraviețui distrugerii timpului. Procedeul constă deci în a lua partea drept întreg, în a conchide, pe baza faptului că anumite aspecte ale celor două civilizații (una actuală, cealaltă dispărută) prezintă asemănări, că ar fi vorba de o analogie în toate privințele. Or, nu numai că acest mod de a raționa nu poate fi susținut logic dar, într-un mare număr de cazuri, el este contrazis de fapte.

Până într-o epocă relativ recentă, tasmanienii și patagonezii foloseau unelte din piatră cioplită, iar anumite triburi australiene și americane încă le mai fabrică. Dar studierea acestor instrumente ne ajută prea puțin să înțelegem modul de folosire a uneltelor în epoca paleolitică. Cum se întrebuițau faimoasele „pumnale“¹¹, a căror utilizare trebuie să fi fost foarte bine precizată, de vreme ce forma și tehnica de fabricație a acestora au fost riguros standardizate timp de o sută sau două sute de mii de ani, și încă pe un teritoriu întinzându-se din Anglia până în Africa de Sud și din Franța până în China? La ce or fi folosit neobișnuitele obiecte de silex plat, triunghiulare, de tip *levallois*¹²,

11 În textul original, *coup-de-poing*: 1. *box* – armă actuală, metalică, având găuri pentru degete și protuberanțe, folosită pentru a lovi; 2. armă și unealtă preistorică de mâna, *tăioasă*, cioplită din silex; în pofida faptului că arma preistorică se utiliza prin *izbire* (sugерînd traducerea *box*), am preferat termenul *pumnal* datorită atributului *tăios* al acesteia și modului complet diferit de prindere cu mâna (*n. t.*).

12 Termen derivat de la numele localității Levallois-Perret, de la periferia nord-vestică a Parisului, pe malul drept al Senei; *levallois* reprezintă un facies și o tehnica de cioplire apărută în paleoliticul inferior (acheuleanul mijlociu) și folosită pe scară largă în musterian, caracterizată prin cioplirea unui nucleu de silex (prelucrat în prealabil într-o formă convexă) în aşchii mari și plate, de forme diverse, având muchii tăioase pe trei laturi, a patra fiind plată și aptă de a fi manipulată (*n. t.*).

ce se găsesc cu sutele în adevărate depozite și pentru a căror utilitate nu există încă nici o ipoteză? Ce erau de fapt presupusele „bastoane de comandant“ din os de ren? Care putea fi tehnologia culturilor tardenoaziene¹³, ce ne-au lăsat un număr incredibil de mici bucăți de silex, cu forme geometrice deosebit de diversificate, dar prea puține unelte cu dimensiuni potrivite pentru mâna omului? Toate aceste incertitudini arată că între societățile paleolitice și anumite societăți indigene contemporane există o singură asemănare: ele s-au folosit de unelte din piatră cioplită. Dar, chiar pe plan tehnologic, este dificil să mergem mai departe: modul de a prelucra materialul, tipurile de instrumente, deci și destinația lor, sînt diferite și, de aceea, ne aduc prea puține informații despre acest subiect. Și atunci, cum am putea deduce mai multe despre limbaj, instituții sociale sau credințe religioase?

Una dintre cele mai cunoscute ipoteze ale evoluționismului cultural consideră picturile rupestre rămase de la comunitățile umane ale paleoliticului mijlociu ca fiind reprezentări magice legate de rituurile de vînătoare. Răționamentul este următorul:

13 Termen derivat de la Tardenois, regiune din nord-estul Parisului, între rîurile Vesle și Marne, la vest de Reims; *tardenoazian* reprezintă un facies cultural de la sfîrșitul epipaleoliticului (mezoliticului), caracterizat prin abundența uneltelor microlitice, legate de inventarea arcului (vîrfuri de săgeată pedunculate), avînd ca forme geometrice trapeze, triunghiuri, segmente de cerc (n. t.).

populațiile primitive actuale au ritualuri de vînătoare care ni se par adesea lipsite de utilitate; picturile rupestre preistorice ne par și ele, atât prin număr cât și prin situarea lor în adîncul grotelor, la fel de lipsite de valoare utilitară; apoi, autorii lor erau vînători: deci ele serveau la ritualuri de vînătoare. Este suficient să enunțăm această argumentație implicită, pentru a-i aprecia inconsecvența. De altfel, ea are audiență mai ales în rîndul nespecialiștilor, deoarece etnografii, cunoscînd bine aceste populații primitive, devenite peste noapte „hrană“, printr-un canibalism pseudo-științific respectînd prea puțin integritatea culturilor umane, sănăt de acord că nimic din faptele relatate nu permite formularea vreunei ipoteze credibile. Și, din moment ce discutăm aici despre picturi rupestre, vom sublinia că, exceptînd picturile rupestre sud-africane (pe care unii le consideră opera unor indigeni dintr-o perioadă recentă), arta „primitivă“ este diferită și de arta civilizațiilor magdaleniană¹⁴ și aurignaciană¹⁵,

14 *Magdalenian* – cultură de la sfîrșitul paleoliticului superior, numită astfel după peștera La Madeleine din Tursac, Dordogne, Franța; acum ating apogeul prelucrarea osului, a cornului și arta, mobiliară sau parietală, în legătură directă cu existența unei abundențe de hrană și, implicit, a unui timp disponibil pentru artă. Desenele policrome din peștera Altamira, Spania, aparțin *civilizației magdaleniene* (n. t.).

15 *Aurignacian* – cultură de la începutul paleoliticului superior, numită astfel după peștera Aurignac din

dar și de arta europeană contemporană. Aceasta pentru că arta primitivă se caracterizează printr-un foarte înalt grad de stilizare, mergând pînă la o deformare extremă a realității, pe cînd arta preistorică este de un realism surprinzător. Am putea fi tentați chiar să vedem în aceste culturi originea artei europene, dar și aceasta ar fi o inexactitate, de vreme ce, pe același teritoriu, arta paleolitică a fost urmată de alte forme, cu un caracter diferit; continuitatea în plan geografic nu schimbă cu nimic faptul că pe același teritoriu s-au succedat populații diferite, care nu cunoșteau sau ignorau opera înaintașilor, fiecare aducînd cu ele credințe, tehnici și stiluri opuse.

Prin stadiul la care ajunseseră civilizațiile sale, America precolumbiană, în ajunul descoperirii ei, se asemăna cu civilizația europeană din neolic. Dar această similitudine nu rezistă nici ea la o analiză riguroasă: în Europa, agricultura și domesticirea ani-

Haute-Garonne, Franța; din această perioadă datează scheletul omului de *Cro-Magnon*, din specia *Homo Sapiens*; apar primele manifestări certe de artă figurativă (figuri de animale) și se pun bazele prelucrării masive a osului; în Europa de vest apar primele obiecte de artă utilizate ca podoabă; în Europa de est apar primele sculpturi propriu-zise, reprezentînd animale sau femei însărcinate, aşa-zisele reprezentări ale zeiței Venus; în Europa de vest apar, la sfîrșitul perioadei aurignaciene, sute de picturi, gravări și reliefuri în peșteri, cum este, de exemplu, peștera Lascaux din Franța (n. t.).

malelor au apărut împreună, în timp ce în America, o dezvoltare cu totul deosebită a agriculturii este însoțită de o necunoaștere aproape totală (sau, oricum, de una foarte limitată) a creșterii animalelor. În America, uneltele din piatră continuă să apară în economia agricolă care, în Europa, a fost legată de începuturile metalurgiei.

Este inutil să dăm mai multe exemple. Încercările făcute pentru a cunoaște bogăția și originalitatea culturilor umane și pentru a le reduce la starea de replici întîrziate, mai mult sau mai puțin, ale civilizației occidentale, întîmpină o altă dificultate cu mult mai mare: cu excepția Americii, asupra căreia vom mai reveni, toate societățile umane au în spatele lor un trecut ce este, în linii mari, la fel de grandios. Pentru a putea considera anumite societăți drept „etape“ de dezvoltare ale altora, ar trebui să admitem că pentru cele din urmă a existat o evoluție, pe cînd pentru celelalte nu, sau una prea lentă. Și, într-adevăr, se vorbește adesea despre popoare „fără istorie“ (afirmînd uneori că acestea sănt cele mai fericite). Această formulă eliptică exprimă doar faptul că istoria lor este și va rămîne necunoscută, dar nu și că ea nu ar exista. Timp de zeci și poate chiar sute de mii de ani, au trăit și acolo oameni care au iubit, au urît, au suferit, au inventat, au luptat. În realitate nu există popoare-copii; toate sănt adulte, chiar și cele care nu și-au ținut un jurnal al copilăriei și adolescenței.

S-ar putea spune, fără îndoială, că societățile umane și-au folosit pînă acum inegal timpul, și chiar, pentru unele din ele, acesta ar putea fi considerat un timp pierdut; că unele dădeau zor, în timp ce altele abia se tîrau de-a lungul drumului. Ajungem astfel să distingem două tipuri de istorie: una progresivă și achizitivă, care acumulează descoperirile și invențiile pentru a construi mari civilizații, și alta, poate la fel de activă și avînd tot atîtea talente, dar lipsită de harul sintetic specific celei dintîi. Inovațiile acestora, în loc să se adauge celor anterioare și să fie orientate într-un același sens, s-ar fi adunat într-un fel de flux cu sens oscilant, care nu a ajuns să se îndepărteze suficient de direcția inițială.

Această concepție ni se pare mult mai flexibilă și mai nuantată decît punctele de vedere simpliste pe care le-am respins în paragrafele precedente. Îi vom putea deci rezerva un loc în încercarea noastră de interpretare a diversității culturilor, și aceasta fără a le neglija pe celelalte. Dar, înainte de a ajunge acolo, mai trebuie să examinăm câteva aspecte.

5. Ideea de progres

Trebuie să avem mai întîi în vedere culturile aparținînd celui de-al doilea grup pe care l-am arătat: cele care au precedat istoric cultura – oricare ar fi ea – în perspectiva căreia ne plasăm. Situația lor este mult mai complicată decît în cazurile precedente, căci ipoteza unei evoluții, care pare atît de nesigură și de fragilă cînd o aplicăm la ierarhizarea societăților contemporane îndepărtate în spațiu, pare în acest caz greu de contestat, ba chiar pare atestată direct de fapte. Cunoaștem, pe baza dovezilor concordante ale arheologiei, preistoriei și paleontologiei, că Europa actuală a fost locuită mai întîi de diverse specii ale genului *Homo*, folosind unelte din silex cioplite grosolan; mai știm că acestor prime culturi le-au urmat altele, în care cioplirea pietrei era mai fină, apoi cioplirea era însotită de șlefuire și de prelucrarea osului și a fildeșului; mai știm că au mai apărut olăritul, țesutul, agricultura și creșterea animalelor, asociate progresiv cu metalurgia, căreia îi putem descoperi și ei diversele etape. Aceste forme succesive se ordonează deci în

sensul unei evoluții și al unui progres: unele sînt superioare, iar celelalte inferioare. Dar dacă toate acestea sînt adevărate, cum s-ar putea ca existența acestor diferențe să nu influențeze, inevitabil, modul în care analizăm formele contemporane, dar prezentînd între ele diferențe analoage? Concluziile noastre anterioare riscă deci să fie puse în discuție de acest nou aspect.

Progresele înregistrate de omenire de la începuturile sale sînt atît de evidente și de strălucitoare, încît orice tentativă de a le pune în discuție s-ar reduce la un exercițiu de retorică. Și totuși, ordonarea lor într-o serie regulată și continuă nu este atît de ușoară pe cît pare. În urmă cu vreo cincizeci de ani specialiștii foloseau, pentru a și le reprezenta, scheme de o admirabilă simplitate: epoca pietrei cioplite, epoca pietrei șlefuite, epoca de cupru, de bronz, de fier. Dar ele sînt prea simple. Astăzi presupunem că uneori cioplirea și șlefuirea pietrei au coexistat; atunci cînd a doua tehnică a eclipsat-o complet pe prima, aceasta nu a fost ca rezultat al unui progres tehnic izvorît spontan din etapa anterioară, ci ca o tentativă de a copia în piatră armele și uneltele din metal pe care le aveau civilizațiile, fără îndoială mai „avansate“, dar de fapt contemporane cu imitatorii lor. Dimpotrivă, olăritul, considerat ca aparținînd „epocii pietrei șlefuite“, este asociat cu cioplitorul pietrei în anumite regiuni din nordul Europei.

Pentru a nu vorbi decât despre epoca pietrei cioplite, numită paleolitic, pînă acum cîțiva ani se credea că diversele forme ale acestei tehnici – caracterizînd, respectiv, tehnicile în „nuclee“, în „așchii“ sau în „lame“, ar fi corespuns unui progres istoric în trei etape, numite paleoliticul inferior, paleoliticul mijlociu și paleoliticul superior. Astăzi se admite că aceste trei forme au coexistat, constituind nu etapele unei evoluții cu sens unic, ci aspectele sau, cum se spune, „faciesurile“ unei realități în nici un caz statice, ci supuse unor variații și transformări foarte complexe. De fapt, faciesul *levallois*, deja citat, și a cărui perioadă de înflorire se situează între 250 și 70 de mii de ani înaintea epocii creștine, a atins în tehnica pietrei cioplite o perfecțiune ce n-ar fi trebuit să apară decât la sfîrșitul neoliticului, adică 245 pînă la 65 de mii de ani mai tîrziu, și pe care ne-ar fi foarte greu să o reproducem astăzi.

Tot ce este adevărat despre culturi se poate aplica și în planul raselor umane, însă fără să putem stabili (din cauza ordinelor de mărime diferite) vreo corelație între cele două procese: în Europa, omul de Neanderthal n-a precedat formele mai vechi ale lui *Homo sapiens*; acestea i-au fost contemporane, dacă nu chiar precursoare. Și nu este exclus ca tipurile cele mai diverse de hominizi să fi coexistat în timp, dacă nu și în spațiu: „pigmeii“ din Africa de Sud, „giganții“ din China și din Indonezia etc.

Repetăm că toate acestea nu au ca scop negarea realității unui progres al umanității, ci ne invită să ni-l imaginăm cu mai multă prudență. Dezvoltarea cunoștințelor despre preistorie și a arheologiei are tendința de a etala în spațiu forme de civilizație pe care ni le-am fi imaginat mai degrabă eșalonate în timp. Acest lucru implică două aspecte: mai întîi că „progresul“ (dacă acest termen mai este potrivit pentru a desemna o realitate foarte diferită de aceea căreia i-a fost aplicată inițial) nu este nici necesar, nici continuu; el apare prin salturi și ricoșeuri sau prin mutații, cum ar spune biologii. Aceste salturi și ricoșeuri nu înseamnă o deplasare continuă în aceeași direcție; ele sunt precum mișcările calului în jocul de săh, care poate înainta, dar numai cu salturi în direcții diferite. Omenirea în progres nu seamănă deloc cu o persoană urcând pe o scară, adăugând cu fiecare mișcare să o nouă treaptă la cele deja cucerite; ea evocă mai degrabă un jucător ale cărui șanse sunt jucate cu mai multe zaruri și care, de fiecare dată când le aruncă, le poate vedea împrăștiindu-se pe masă, dând tot atîtea calcule posibile. Ceea ce cîștigă la o aruncare poate oricînd să piardă la următoarea, căci numai foarte rar istoria este cumulativă, adică rareori rezultatele se pot aduna pentru a da o combinație favorabilă.

Că această acumulare nu este privilegiul unei civilizații sau al unei perioade istorice, o dovedește din plin exemplul Americii. Acest imens continent a văzut

venirea omului, cu siguranță niște mici grupuri de nomazi care au trecut strîmtoarea Bering, profitînd de ultimele glaciațiuni, la o dată ce nu poate fi cu mult anteroară mileniului 20. În douăzeci sau douăzeci și cinci de mii de ani, acești oameni au reușit una din cele mai uimitoare demonstrații de istorie cumulativă din lume, explorînd cu de-amănuntul resursele unui mediu natural nou, domesticind (alături de cîteva specii animale) cele mai variate specii vegetale, pentru hrana, leacurile și otrăvurile lor și – lucru fără precedent în alte părți – ridicînd plantele otrăvitoare, cum ar fi maniocul, la rangul de aliment de bază, sau altele la cel de stimulent sau anestezic; adunînd anumite otrăvuri și stupefiante, în funcție de speciile de animale asupra cărora au ele efecte; în sfîrșit, ridicînd anumite meșteșuguri, cum ar fi țesutul, ceramica și prelucrarea metalelor prețioase la cel mai înalt grad de perfecțiune. Pentru a putea aprecia această imensă operă, ar fi suficient să cîntărим contribuția Americii la dezvoltarea civilizațiilor Lumii Vechi. În primul rînd cartoful, cauciucul, tutunul și coca (baza anesteziei moderne), care sănt, cu utilități diferite, firește, patru stilpi ai civilizației occidentale; porumbul și arahidele, care aveau să revoluționeze probabil economia africană, înainte de a se generaliza în regimul alimentar din Europa; apoi cacaua, vanilia, roșia, ananasul, ardeiul, mai multe specii de fasole, bumbac, castravete, pepeni. În fine, cifra zero, baza aritmetică și, indirect, a mate-

maticii moderne, era cunoscută și folosită de mayași cu cel puțin o jumătate de mileniu înainte ca savanții indieni să o fi descoperit și de la care a preluat-o Europa, prin intermediul arabilor. Poate că din acest motiv calendarul lor era, în aceeași epocă, mai exact decât al Lumii Vechi. Întrebarea dacă regimul politic al incașilor era socialist sau totalitar a făcut să curgă multă cerneală. În orice caz, folosea cele mai moderne formule și era cu mai multe secole în avans față de fenomenele europene de același tip. Atenția deosebită acordată recent curarei ar reaminti, dacă ar mai fi nevoie, că toate cunoștințele științifice ale indigenilor americanii, referitoare la atîtea substanțe vegetale nefolosite de restul lumii, pot încă să aducă omenirii importante contribuții.

6. Iстorie staționară și istorie cumulativă

Discuția precedentă despre exemplul american trebuie să ne invite să ducem mai departe reflecțiile noastre asupra diferenței dintre istoria „staționară” și istoria „cumulativă”. Dacă i-am acordat Americii privilegiul de a avea o istorie cumulativă, n-am făcut-o oare fiindcă îi recunoaștem paternitatea asupra unui anumit număr de contribuții pe care le-am împrumutat de la ea sau care seamănă cu ale noastre? Dar care ar fi atitudinea noastră în prezența unei civilizații care nu ar dezvolta decât valori proprii, dintre care nici una n-ar fi susceptibilă să intereseze civilizația observatorului? Nu cumva acesta din urmă ar fi tentat să o califice drept staționară? În alți termeni, distincția dintre cele două forme de istorie depinde oare de natura intrinsecă a culturilor cărora li se aplică, sau rezultă de fapt din perspectiva etnocentrică în care ne plasăm întotdeauna atunci cînd evaluăm o cultură diferită de a noastră? Astfel, noi vom considera drept cumulativă orice cultură ce s-ar dezvolta într-un sens analog culturii noastre, adică a cărei dezvoltare ar fi,

pentru noi, înzestrată cu semnificație. Dimpotrivă, celealte culturi ne-ar apărea ca fiind staționare, nu pentru că ele ar fi aşa, ci pentru că direcția lor de dezvoltare nu semnifică nimic pentru noi, nu este măsurabilă în termenii sistemului de referință pe care îl utilizăm noi.

Că lucrurile stau aşa rezultă dintr-o examinare, fie și sumară, a condițiilor în care folosim distincția între cele două tipuri de istorie, nu pentru a caracteriza societăți diferite de a noastră, ci chiar în interiorul acesteia. Această utilizare este mai frecventă decât ne imaginăm. Oamenii în vîrstă consideră în general ca staționară istoria care se scurge în timpul bătrîneții lor, în opoziție cu istoria cumulativă la care au fost martori în anii lor de tinerețe. O epocă în care ei nu mai sunt angajați activ, în care ei nu mai joacă nici un rol, nu mai are sens: nu se mai întîmplă nimic, sau ceea ce se întîmplă nu poate avea, pentru ei, decât un caracter negativ; în acest timp nepoții lor trăiesc aceeași perioadă cu o fervoare pe care bunicii lor au uitat-o. Adversarii unui regim politic nu recunosc de bunăvoie că acesta totuși evoluează; ei îl condamnă în bloc și îl scot în afara istoriei, ca pe un fel de antract monstruos al cărui sfîrșit abia va permite reluarea vietii. Cu totul alta este părerea partizanilor regimului, și cu atât mai mult, trebuie să menționăm, cu cât ei participă mai mult, și la nivel mai înalt, la funcționarea sistemului.

Istoricitatea sau, mai exact spus, evenimentialitatea unei culturi sau a unui proces cultural depinde, astfel, nu de proprietățile lor intrinseci, ci de poziția în care ne găsim față de ele, de numărul și de diversitatea intereselor noastre care sănăt legate de el.

Opoziția dintre culturile progresive și culturile inerte pare astfel să rezulte, mai întâi, dintr-o diferență de localizare. Pentru un observator care și-a „focalizat“ microscopul la o anumită distanță de obiectiv, corpurile plasate dincolo sau dincolo de acest punct apar, chiar dacă abaterea este de doar câteva sutimi de milimetru, ca fiind neclare și încețoșate, sau chiar nu apar deloc: nu le putem vedea decât pe rînd. O altă comparație ne va permite să observăm aceeași iluzie. Este comparația care se folosește pentru a explica primele noțiuni de teorie a relativității. Pentru a demonstra că dimensiunea și viteza de deplasare a corpurilor nu sănăt valori absolute, ci depind de poziția observatorului, se amintește faptul că, pentru un călător așezat la fereastra unui tren, viteza și lungimea altor trenuri variază după cum ele se deplasează în același sens sau în cel opus. Or, orice membru al unei culturi este la fel de strîns legat de ea, ca și acest călător de trenul său. Aceasta deoarece, încă din copilărie, anturajul ne imprimă, prin mii de demersuri conștiente sau inconștiente, un sistem complex de referință, format din judecăți de valoare, motivații, centri de interes și chiar o perspectivă

reflexivă pe care ne-o impune educația, asupra devenirii istorice a civilizației noastre, fără de care aceasta nu ar fi de conceput, sau ar apărea în contradicție cu conducele reale. Ne deplasăm efectiv cu acest sistem de referință, iar realitățile culturale exterioare nu pot fi observate decât prin intermediul deformărilor pe care el ni le impune, atunci cînd nu ne pune chiar în imposibilitatea de a mai percepce ceva.

Într-o foarte mare măsură, distincția dintre culturile care se „mișcă” și culturile care nu se „mișcă” se explică prin aceeași diferență de poziție care face ca, pentru călătorul nostru, un tren în mișcare să înainteze sau să stea pe loc. Dar cu o diferență a cărei importanță va fi înțeleasă pe deplin doar în ziua – a cărei sosire îndepărtată o putem totuși întrezări – în care se va încerca formularea unei teorii a relativității generalizate în alt sens decât acela al lui Einstein, adică aplicabilă atât științelor fizice cât și științelor sociale: și într-un caz, și în celălalt, totul pare să se petreacă simetric, dar inversat. Observatorului din lumea fizică (după cum o arată exemplul călătorului), sistemele ce evoluează în același sens cu sistemul său îi par imobile, în timp ce acele care evoluează în sens opus i se par mai rapide. Situația este contrară în cazul culturilor, din moment ce ele ne apar active atunci cînd se deplasează în același sens cu al nostru, și staționare, cînd direcția lor de deplasare este diferită. Dar în cazul științelor

umaniste factorul viteză nu are decât o valoare metaforică. Pentru a face valabilă comparația, trebuie să îl înlocuim cu factorii informație și semnificație. Or, știm că este posibil să acumulăm mult mai multe informații despre un tren care se mișcă paralel cu al nostru și cu o viteză apropiată (ca, de exemplu, să examinăm figurile călătorilor, să-i numărăm etc.), decât despre un tren care ne depășește sau pe care îl depășim în mare viteză, sau decât despre un altul, care ni se va părea foarte scurt, de vreme ce el circulă în celălalt sens. La limită, el trece atât de repede, încât nu păstrăm despre el decât o impresie confuză, din care pînă și senzația de viteză lipsește; el se reduce la o tulburare de o clipă a cîmpului vizual: el nici nu mai este un tren, el nu mai semnifică nimic. Se pare deci că ar exista o relație între noțiunea fizică de mișcare aparentă și o altă noțiune ce aparține în egală măsură fizicii, psihologiei și sociologiei, aceea de cantitate de informație susceptibilă de a „trece“ de la un individ la altul sau de la un grup la altul, în funcție de cât de mare este diferența dintre culturile cărora le aparțin.

De fiecare dată când săntem tentați să calificăm o cultură umană ca inertă sau staționară, trebuie deci să ne întrebăm dacă nu cumva acest imobilism aparent rezultă tocmai din necunoașterea de către noi a adevăratelor sale interese, conșiente sau inconșiente, și dacă nu cumva, avînd criterii diferite de ale noastre,

această cultură nu este și ea, referindu-se la noi, victimă a aceleiași iluzii. Altfel spus, vom apărea unii altora ca fiind total lipsiți de orice interes, și aceasta pur și simplu pentru că nu ne asemănăm.

Civilizația occidentală s-a dedicat cu totul, de vreo două-trei secole, punerii la dispoziția omului a unor mijloace mecanice din ce în ce mai puternice. Dacă adoptăm acest criteriu, cantitatea de energie disponibilă pe cap de locuitor devine expresia gradului mai mult sau mai puțin înalt de dezvoltare a societăților umane. Civilizația occidentală, sub forma ei nord-americană, va ocupa locul de frunte, societățile europene venind după ele, având în urmă o mulțime de societăți asiatice și africane care vor deveni repede indistincte. Or, aceste sute sau chiar mii de societăți pe care le numim „insuficient dezvoltate“ sau „primitive“, și care se contopesc într-un ansamblu difuz cînd le privim din punctul de vedere menționat (punct de vedere deloc potrivit pentru a le caracteriza, de vreme ce această direcție de dezvoltare le lipsește sau ocupă în sistemul lor un loc puțin important), sînt de fapt cu totul opuse unele altora în alte privințe; vom ajunge deci la diferite clasificări, în funcție de punctul de vedere adoptat.

Dacă criteriul avut în vedere ar fi fost aptitudinea de a domina mediile geografice cele mai ostile, nu încape îndoială că eschimoșii, pe de o parte, și beduinii, pe de altă parte, ar fi avut cîștig de cauză. India a știut

mai bine decât orice altă civilizație să elaboreze un sistem filozofico-religios, iar China, un mod de viață, ambele capabile să reducă urmările psihologice ale unui dezechilibru demografic. Acum treisprezece secole, Islamul formulase deja o teorie a solidarității tuturor formelor vieții umane – tehnică, economică, socială, spirituală –, pe care Occidentul nu a descoperit-o decât foarte recent, o dată cu anumite idei din gîndirea marxistă și cu apariția etnologiei moderne. Se știe ce loc important au ocupat arabiîn viața intelectuală a evului mediu, prin intermediul acestei viziuni profetice. Occidentul, maestru al mașinilor, se dovedește a avea cunoștințe foarte sumare despre utilizarea și resursele acestei mașini supreme, care este corpul uman. În acest domeniu, ca și în cel conex, al raporturilor dintre fizic și moral, dimpotrivă, Orientul și Extremul Orient au asupra sa un avans de mai multe milenii; ele au realizat aceste vaste sinteze teoretice și practice: yoga în India, tehniciile respiratorii chinezesti sau gimnastica viscerală a vechilor populații maori¹⁶. Agricultura fără pămînt, acum la ordinea zilei, a fost practicată timp de mai multe secole de anumite popoare polineziene care ar fi putut, de asemenea, să învețe tot restul lumii arta navigației și care l-au zdruncinat profund, în secolul al XVIII-lea, dezvăluindu-i un mod de viață socială și morală mai

¹⁶ Populația băstinașă din Noua Zeelandă (n. t.).

liberă și mai generoasă decât s-ar fi putut imagina vreodată.

Pentru tot ce este legat de organizarea familiei și de armonizarea raporturilor dintre grupul familial și cel social, australienii, înapoiați în plan economic, ocupă un loc atât de avansat în raport cu restul omenirii, încât pentru a înțelege sistemele de reguli elaborate de ei în mod conștient și rational, este nevoie să se facă apel la formele cele mai rafinate ale matematicii moderne. Într-adevăr, ei sunt cei care au descoperit că legăturile căsătoriei formează suportul pe care celealte relații sociale nu sunt decât niște broderii, deoarece chiar și în societățile moderne, unde rolul familiei tinde să se restrângă, intensitatea legăturilor de familie nu scade: ea se diminuează doar, într-un cerc mai restrâns, la marginea căruia vin să se conecteze alte legături, ținând de alte familii. Legarea familiilor prin intermediul căsătoriilor mixte poate să conducă la formarea unor vaste articulații care mențin tot edificiul social și îi dau suplețe. Cu o admirabilă luciditate, australienii au teoretizat acest mecanism și au inventariat principalele metode permitînd realizarea lui, cu avantajele și dezavantajele aferente fiecărei metode. Astfel, ei au depășit planul simplei observații empirice, pentru a se ridica la cunoașterea legilor matematice ce guvernează sistemul. Și aceasta atât de bine, încât nu este deloc exagerat să recunoaștem în ei nu numai pe înțemeietorii oricărei

sociologii generale, ci și pe adevărații inițiatori ai măsurătorilor în științele sociale.

Bogăția și îndrăzneala invenției estetice a melanzenilor, talentul lor de a integra în viața socială pînă și cele mai obscure produse ale activității inconștiente a spiritului constituie unul dintre cele mai înalte culmi pe care le-a atins omenirea în aceste domenii. Contribuția Africii este încă și mai complexă, dar la fel de puțin cunoscută, deoarece importanța rolului său de creuzet cultural al Lumii Vechi a început să fie înțeleasă de puțin timp: loc unde toate influențele au venit să se amestece pentru a pleca mai departe sau pentru a rămîne în rezervă, dar întotdeauna transformate, în sensuri noi. Civilizația egipteană, a cărei importanță pentru omenire se cunoaște, nu poate fi înțeleasă decît ca operă comună a Asiei și a Africii, iar marile sistemele politice ale vechii Africi, construcțiile sale juridice, doctrinele sale filozofice ascunse multă vreme occiden-talilor, arta plastică și muzica sa, care explorează metodic toate posibilitățile oferite de fiecare mijloc de expresie, sănătățile tot atîtea indicii ale unui trecut extraordinar de fertil. Aceasta este de altfel atestat direct prin perfecțiunea vechilor tehnici de prelucrare a bronzului și a fildeșului, care depășesc cu mult tot ceea ce practica Occidentul în aceste domenii în aceeași epocă. Am amintit deja contribuția americană, deci este inutil să mai revenim la ea aici.

De altfel, nu trebuie să ne concentrăm atenția doar asupra acestor contribuții disparate, căci ele ar putea să ne creeze impresia, de două ori falsă, a unei civilizații mondiale având aspectul unui costum de arlechin. Ne-am folosit în exces de următoarele adjecitive: feniciană pentru scriere, chinezești pentru hîrtie, praf de pușcă, busolă, indiene pentru sticlă și oțel. Acestea sănt mai puțin importante decât felul în care o cultură le grupează, le reține sau le exclude. Iar ceea ce conferă originalitate fiecărei culturi constă mai degrabă în modul său specific de a rezolva probleme și de a pune în lumină valorile care sănt aproximativ aceleași pentru toți oamenii, deoarece toți oamenii, fără excepție, au un limbaj, tehnici, artă, cunoștințe de tip științific, credințe religioase, o organizare socială, economică și politică. Or, această proporție nu este niciodată aceeași pentru fiecare cultură, iar etnologia modernă încearcă acum să descopere mai degrabă originile secrete ale acestor opțiuni decât să facă un inventar al unor trăsături izolate.

7. Locul civilizației occidentale

Împotriva unei astfel de argumentații se vor formula, poate, obiecții, din cauza caracterului său teoretic. Se va spune că este posibil ca, în planul unei logici abstracte, nici o cultură să nu fie capabilă de o judecată dreaptă asupra alteia, de vreme ce o cultură nu poate evada din sine, aprecierile sale rămînînd, în consecință, prizoniere ale unui inevitabil relativism. Dar priviți în jurul vostru, urmăriți ce se petrece în lume de un secol încoace și toate speculațiile voastre se vor spulbera. De parte de a rămîne închise în ele însele, toate civilizațiile recunosc, unele după altele, superioritatea uneia dintre ele, civilizația occidentală. Nu vedem oare cum toată lumea îi împrumută treptat tehniciile, modul de viață, distracțiile, pînă și îmbrăcămintea? Diogene dovedea existența mișcării mergînd; și însuși marșul culturilor umane, începînd cu marile populații ale Asiei și terminînd cu triburile pierdute în jungla braziliană sau africană, dovedește, printr-o adeziune unanimă, fără precedent în istorie, că una din formele civilizației umane este superioară tuturor

celoralte: ceea ce ţările „insuficient dezvoltate“ le reproşează celoralte, la întrunirile internaţionale, este nu că le-ar occidentaliza, ci că nu li se dau destul de repede mijloacele de a se occidentaliza.

Atingem aici punctul cel mai sensibil al dezbatерii noastre; n-ar servi la nimic să vrei să aperi originalitatea culturilor umane împotriva lor însese. În plus, unui etnolog îi este extrem de dificil să estimeze corect un fenomen ca universalizarea civilizaţiei occidentale, şi aceasta din mai multe motive. În primul rînd, existenţa unei civilizaţii mondiale este probabil un fapt unic în istorie sau ale cărui precedente ar trebui căutate într-o preistorie îndepărtată, despre care nu ştim aproape nimic. Apoi, asupra consistenţei acestui fenomen planează o mare incertitudine. Este cunoscut faptul că, de un secol şi jumătate, civilizaţia occidentală tinde să se răspîndească în lume, fie în totalitatea sa, fie prin unele din elementele sale cheie, cum ar fi industrializarea şi că, în măsura în care celelalte culturi caută să-şi păstreze ceva din moştenirea tradiţională, această tentativă se reduce, în general, la suprastructuri, adică la aspectele cele mai fragile, despre care se poate presupune că vor fi spulberate de transformările profunde ce au loc. Dar fenomenul este în curs de desfăşurare şi încă nu-i putem cunoaşte rezultatul. Se va încheia el printr-o occidentalizare integrală a planetei, cu variante ruseşti sau americane? Vor apărea unele

forme sincretice, aşa cum se întrevăd unele posibilități în lumea islamică, în India și China? Sau poate că fluxul și-a atins apogeul și va începe refluxul, lumea occidentală fiind gata să dispară, la fel ca acei monștri preistorici, din cauza expansiunii sale fizice incompatibile cu mecanismele interne care îi asigură existența? Înțînd cont de toate aceste rezerve, vom încerca să evaluăm procesul ce se desfășoară sub ochii noștri și căruia îi săntem, conștient sau inconștient, agenți, auxiliari sau victime.

Vom începe prin a observa că această adeziune la modul de viață occidental sau la unele din aspectele sale este departe de a fi atât de spontană pe cât le place occidentalilor să credă. Ea rezultă nu atât dintr-o alegere liberă, cât din lipsa unei alternative. Civilizația occidentală și-a trimis soldații și misionarii, și-a implantat agențiile comerciale, și-a impus plantațiile în toată lumea; a intervenit direct sau indirect în viața popoarelor de culoare; a schimbat radical modul lor tradițional de existență, fie impunîndu-l pe al său, fie instituind condițiile care au provocat prăbușirea cadrelor existente, fără a le înlocui cu altceva. Popoarele subjugate sau dezorganizate nu puteau deci decât să accepte soluțiile de schimbare care li se ofereau sau, dacă nu erau dispuse să o facă, să speră că se vor apropia destul de mult de civilizația occidentală, pentru a fi capabilă să o înfrunte pe același teren. În absență

unui asemenea dezechilibru în raportul de forțe, societățile nu se predau cu atîta ușurință; ele au un *Weltanschauung*¹⁷ semănînd mai curînd cu acela al bietelor triburi din estul Braziliei, de care etnograful Curt Nimuendaju¹⁸ a reușit să fie adoptat și potrivit căruia indigenii, de fiecare dată cînd acesta revinea după o ședere în centrele civilizate, lăcrimau de mila lui, la gîndul suferințelor pe care trebuie să le fi îndurat el acolo, departe de singurul loc – satul lor –, unde credeau ei că viața merită să înfrunți suferința de a o trăi.

Totuși, formulînd această rezervă, n-am făcut decît să ne îndepărtem de la subiect. Dacă superioritatea occidentală nu se întemeiază pe liberul consumămint, atunci nu cumva ea se bazează tocmai pe cantitatea mai mare de energie de care dispune, și care, singură, i-a permis să smulgă acest consumămint? Aici însă ne izbim de o dificultate. Căci această inegalitate de forțe nu mai depinde de subiectivitatea colectivă, ca în cazul gesturilor de adeziune pe care tocmai le-am evocat.

17 Concepție metafizică asupra lumii și a vieții, bazată pe intuirea realităților existențiale (în limba germană în text) (n. t.).

18 Curt Unkel, etnolog și antropolog german care a studiat organizarea socială a unor triburi braziliene și a publicat rezultatul cercetărilor sale în Germania (1914-1922) și Statele Unite (1939-1952). Numele de Nimuendaju i-a fost dat de oamenii triburilor studiate (n. t.).

Ea este un fenomen obiectiv, pe care îl putem explica doar apelînd la argumente obiective.

Nici vorbă să întreprindem aici un studiu de filozofie a civilizațiilor; s-ar putea scrie volume întregi despre natura valorilor promovate de civilizația occidentală. Nu le vom releva decît pe cele mai evidente, pe cele care sănt mai puțin supuse controverselor. Se pare că ele se reduc la două. După cum afirmă Leslie A. White¹⁹, civilizația occidentală urmărește, pe de o parte, să crească mereu cantitatea de energie disponibilă pe cap de locuitor și, pe de altă parte, să protejeze și să prelungească viața omului; pentru a fi mai concisi, vom considera că al doilea aspect este o formă a primului, de vreme ce cantitatea de energie disponibilă crește în valoare absolută, o dată cu durata și interesul acordat existenței individuale. Pentru a înlătura orice discuție, vom admite și faptul că aceste aspecte pot fi însotite de fenomene compensatorii, cu rol de frînă: de exemplu, marile masacre din timpul războaielor mondiale și inegalitatea repartizării energiei disponibile între indivizi și între clase.

Acestea fiind spuse, se constată imediat că, dacă civilizația occidentală și-a urmărit, într-adevăr, scopurile cu un exclusivism care poate să constituie și

¹⁹ Autor, printre altele, al studiului *Energy and the Evolution of Culture*, in *American Anthropologist*, vol. 45, 1943 (n. t.).

slăbiciunea sa, ea nu este, cu siguranță, și singura. Toate societățile umane, încă din cele mai vechi timpuri, au acționat în același sens; și tocmai aceste societăți foarte îndepărțate și foarte vechi, pe care noi le considerăm totuna cu popoarele „sălbatic“ contemporane, sănț cele care au realizat în acest domeniu cele mai hotărîtoare progrese. La ora actuală, ele constituie totuși cea mai mare parte a ceea ce noi numim civilizație. Încă mai depindem de imensele descopeririri care au marcat ceea ce se numește, fără nici o exagerare, revoluția neolică: agricultura, creșterea animalelor, olăritul, țesutul. De opt sau zece mii de ani noi nu am făcut altceva decât să aducem unele perfecționări acestor arte ale „civilizației“.

Este adevărat că unii își arogă, în mod supărător, meritul de a-și fi pus eforturile, inteligența și imaginația în slujba descoperirilor recente, în timp ce inventiile realizate de omenire în perioada sa „barbară“ ar fi apărut din întîmplare, epoca respectivă neavînd, în definitiv, decât puține merite. Această aberație, pe cît de gravă, pe atît de răspîndită, ni se pare a fi de natură să ne împiedice atît de mult înțelegerea exactă a raporturilor dintre culturi, încît credem că este esențial să o spulberăm.

8. Hazard și civilizație

Citim în unele tratate de etnologie – și nu dintre cele mai puțin importante – că omul datorează descoperirea focului unui fulger întâmplător sau unui incendiu în savană, că găsirea unui animal fript întâmplător în aceste condiții i-a dat ideea coacerii alimentelor; că inventarea olăritului a apărut prin uitarea unui bulgăre de argilă în apropierea vărei. S-ar putea crede că omul ar fi trăit pe atunci într-un fel de vîrstă de aur a tehnologiei, în care invențiile se culegeau la fel de simplu ca fructele sau florile. Omului modern i-ar reveni în schimb munca asiduă și iluminările de geniu.

Această viziune naivă derivă dintr-o totală ignorare a complexității și diversității operațiilor implicate chiar și de cele mai elementare tehnici. Pentru a fabrica eficient o unealtă din piatră cioplită, nu este suficient să lovești o piatră pînă cînd crapă; aceasta s-a văzut abia atunci cînd s-a încercat reproducerea principalelor tipuri de unelte preistorice. Abia atunci și, de asemenea, observînd aceeași tehnică la indigenii care o mai stăpînesc, s-a descoperit complexitatea procedeelor

necesare care merg, uneori, pînă la fabricarea preliminară a unor veritabile „aparate de tăiat“: ciocane dotate cu contragreutăți pentru a controla forța impactului și direcția acestuia; dispozitive de amortizare, pentru a evita ca vibrațiile să spargă așchia de piatră. În plus, mai trebuie să dispui de un vast ansamblu de noțiuni despre locurile unde se găsesc pietrele potrivite, despre procedeele de extracție, rezistența și structura materialelor utilizate, un antrenament muscular corespunzător, pricere etc., într-un cuvînt, un adevărat „ceremonial“ echivalent, *mutatis mutandis*, cu diversele capitole ale metalurgiei.

Tot aşa, incendiile naturale pot uneori să frigă sau să prăjească, dar este foarte greu de conceput (în afara fenomenelor vulcanice, a căror distribuție geografică este restrînsă) că ar putea să fiarbă sau să coacă în aburi; or, aceste metode de a găti nu sînt mai puțin răspîndite decît celelalte. Prin urmare, n-avem de ce să excludem actul inventiv, evident necesar în ultimele cazuri și pentru explicarea primelor situații discutate.

Olăritul este un bun exemplu, deoarece este răspîndită convingerea că nu poate fi nimic mai simplu decît să modelezi un bulgăre de argilă și să-l arzi în foc. Cine crede acest lucru, să încerce. Mai întîi trebuie găsită cea mai potrivită argilă, aleasă după un mare număr de condiții naturale necesare; dar nu este suficient, deoarece o argilă, neamestecată cu un anumit

material inert, ales în funcție de caracteristicile sale speciale, nu va putea da după ardere un recipient utilizabil. Mai trebuie elaborată o tehnică de modelaj care să permită realizarea acestui adevărat tur de forță: menținerea în echilibru pentru un timp îndelungat și modelarea simultană a unui corp plastic, care „curge“; și, în sfîrșit, trebuie descoperit cel mai bun combustibil, forma cuptorului, tipul de căldură și durata de ardere care să permită obținerea solidității și a impermeabilității, în pofida pericolului de crăpare, fărâmătare și deformare. Am putea să mai dăm numeroase exemple. Toate aceste operații sunt mult prea numeroase și complexe pentru a fi puse pe seama hazardului. Niciodată, luată separat, nu înseamnă nimic, ci doar combinarea lor, gîndită, dorită, căutată și experimentată, conduce la reușită. Hazardul, fără îndoială, are un rol, dar el singur nu aduce nici un rezultat. Timp de aproximativ două mii cinci sute de ani, lumea occidentală a cunoscut existența electricității – descoperită, desigur, din întîmplare –, dar această întîmplare ar fi rămas sterilă fără eforturile intenționate și dirijate de ipotezele unui Ampère sau ale unui Faraday. Hazardul n-a jucat un rol mai mare nici în inventarea arcului, a bumerangului sau a sarbacanei, nici în apariția agriculturii și a creșterii animalelor, ca în descoperirea penicilinelor, unde, se știe, intervenția sa nu a lipsit. Trebuie deci să distingem cu atenție transmiterea unei

tehnici de la o generație la alta, operație relativ simplă, grație observației și a antrenamentului cotidian, de crearea sau ameliorarea tehniciilor în cadrul fiecărei generații. Acestea din urmă presupun mereu aceeași capacitate imaginativă și aceleași eforturi îndîrjite din partea indivizilor, oricare ar fi tehnica particulară avută în vedere. Societățile pe care le numim primitive nu sînt mai puțin bogate decît celelalte în oameni ca Pasteur sau ca Palissy²⁰.

Vom regăsi de îndată hazardul și probabilitatea, dar în altă parte și cu un alt rol. Nu le vom folosi pentru a explica mai comod nașterea invențiilor de-a gata, ci pentru a interpreta un fenomen ce se situează la un alt nivel al realității: de reținut că, în pofida unei doze de imaginație, de spirit inventiv, de efort creator, despre care putem presupune că rămîne aproape constantă de-a lungul istoriei omenirii, această combinație nu determină mutații culturale importante decît în anumite perioade și în anumite locuri. Deoarece, pentru a ajunge la acest rezultat, nu sînt suficienți doar factorii pur psihologici: mai întîi ei trebuie să fie prezenti, cu o orientare similară, la un număr suficient de indivizi, astfel încît creatorul să fie asigurat de

20 Bernard Palissy – savant și scriitor francez (n. 1510, Agen, m. 1589, Paris), experimentator pasionat în domeniul ceramicii; a publicat, în 1580, *Discours admirables*, dovedindu-se un precursor al utilizării metodei experimentale în știință (n. t.).

existența unui public. Această condiție depinde, la rîndul ei, de reunirea unui număr considerabil de alți factori, de natură istorică, economică și sociologică. Vom ajunge, pentru a explica diferențele în traseul civilizațiilor, să invocăm ansambluri de cauze atît de complexe și de discontinue, încît ar fi imposibil să le cunoaștem, fie din rațiuni practice, fie chiar din rațiuni teoretice, cum ar fi apariția, imposibil de evitat, a perturbațiilor legate de tehniciile de observare. Într-adevăr, pentru a descîlci această problemă alcătuită din fire atît de numeroase și de subțiri, ar trebui să supunem societatea respectivă (și lumea ce o înconjoară), unui studiu etnografic global și de durată. Chiar și fără a evoca dimensiunile întreprinderii, se știe că etnografii, care lucrează totuși la o scară infinit mai redusă, se lovesc adesea, în observațiile lor, de schimbările subtile pe care simpla lor prezență le induce în grupul uman ce constituie obiectul lor de studiu. La nivelul societăților moderne, se știe, de asemenea, că *[public-opinion] poll*, unul din cele mai eficace mijloace de sondaj, modifică orientarea acestei opinii prin chiar utilizarea sa, impunînd în rîndul populației un factor de reflecție asupra sinelui, pînă atunci inexistent.

Această situație justifică introducerea noțiunii de probabilitate în științele sociale, prezentă încă de mult timp în anumite ramuri ale fizicii, de exemplu în termodinamică. Asupra acestui aspect vom mai reveni;

pentru moment, va fi suficient să ne amintim că diversitatea descoperirilor moderne nu rezultă dintr-o mai mare frecvență sau dintr-o mai bună disponibilitate a geniului la contemporanii noștri. Ba dimpotrivă, din moment ce am recunoscut că, de-a lungul secolelor, fiecare generație n-a avut altceva de făcut pentru a progresă decât să adauge ceva la capitalul lăsat moștenire de generațiile anterioare. Acestora le datorăm nouăzeci la sută din bogăția noastră, ba chiar mai mult, dacă evaluăm data de apariție a principalelor descoperiri, raportând-o la aceea, aproximativă, a nașterii civilizației. Constatăm astfel că agricultura apare într-o fază recentă, corespunzătoare cu 2% din această durată, metalurgia cu 0,7%; alfabetul cu 0,35%, fizica lui Galileo Galilei cu 0,035%, iar darwinismul cu 0,009%²¹. Revoluția științifică și industrială occidentală se înscrie în întregime într-o perioadă egală cu aproximativ o jumătate de miile din istoria omenirii. Am putea deci să ne arătăm prudenți înainte de a afirma că aceasta ar fi destinată să-i schimbe total sensul.

Nu este mai puțin adevărat – și aceasta ar fi, credem, expresia finală pe care o putem da problemei noastre – că, din punctul de vedere al invențiilor tehnice (și al reflecției științifice care le face posibile), civilizația occidentală s-a arătat a fi mai cumulativă decât altele; că, după ce dispusese de același capital

21 21 Leslie A. White, *The Science of Culture*, New York, 1949, p. 196 (n. a.).

neolitic inițial, ea a știut să-i aducă îmbunătățiri (scrierea alfabetică, aritmetică și geometria), dintre care pe unele le-a uitat repede; dar că, după o stagnare ce, în linii mari, se întinde pe două mii sau două mii cinci sute de ani (începînd din mileniul I înaintea erei creștine și pînă aproximativ în secolul al XVIII-lea), ea s-a impus, dintr-o dată, ca focar al unei revoluții industriale căreia numai revoluția neolitică i-ar putea sta alături prin amploare, universalitate și importanța consecințelor ei.

Prin urmare, de două ori în istoria sa și la un interval de aproximativ două mii de ani, omenirea a știut să acumuleze o mulțime de invenții orientate în același sens. Și acest mare număr de invenții, pe de o parte, cît și continuitatea lor, pe de altă parte, s-au concentrat într-un timp suficient de scurt încît să ducă la realizarea unor înalte sinteze tehnice, care au provocat schimbări semnificative în raporturile omului cu natura și au făcut posibile, la rîndul lor, alte schimbări. Imaginea unei reacții în lanț, declansate de corpi catalizatori, permite ilustrarea acestui proces care, pînă în prezent, s-a repetat doar de două ori în toată istoria umanității. Dar cum s-a produs aceasta?

În primul rînd nu trebuie să uităm că și alte revoluții, avînd caracter cumulativ, ar fi putut avea loc în alte părți, în alte perioade, dar înînd de alte domenii de activitate umană. Am explicitat mai sus de ce revo-

luția noastră industrială, ca și revoluția neolică (ce o precedă în timp, dar demonstrează aceleași preocupări) sănătatea singurele pe care le percepem ca atare, deoarece sistemul nostru de referință ne permite să le măsurăm. Toate celelalte schimbări care s-au produs, desigur, nu ne apar decât sub formă de fragmente, sau profund deformate. Ele nu pot să aibă un sens pentru omul occidental modern (în orice caz, nu unul complet); ele le ignoră adesea pînă și existența.

În al doilea rînd, exemplul revoluției neolitice (singura, de altfel, pe care omul occidental modern și-o poate reprezenta destul de clar) ar trebui să-l facă mai modest în legătură cu preeminența pe care ar putea fi tentat să o revendice în favoarea unei rase, unei regiuni sau unei țări. Revoluția industrială s-a născut în Europa occidentală, apoi a apărut în Statele Unite și în Japonia, din 1917 ea s-a accelerat în Uniunea Sovietică iar mai tîrziu, de bună seamă, se va ivi în altă parte; de la o jumătate de secol la alta, ea strălucește, mai mult sau mai puțin, cînd într-un loc, cînd într-altul. Ce reprezintă însă, la scara mileniilor, problemele de prioritate care ne alimentează astăzi vanitatea?

Acum o mie sau două mii de ani, revoluția neolică s-a declanșat simultan în bazinul Mării Egee, în Egipt, în Orientul Apropiat, în valea Indului și în China; și, după utilizarea carbonului radioactiv pentru

determinarea perioadelor arheologice, putem afirma că neoliticul american, mai vechi decât se credea pînă acum, nu a început cu mult mai tîrziu decât în Lumea Veche. Și probabil că trei sau patru văi mici ar putea revendica în această competiție o prioritate de cîteva secole. Ce putem ști astăzi despre aceasta? Din contra, sîntem siguri că problema priorității nici nu are importanță, tocmai pentru că simultaneitatea apariției acelorași răsturnări tehnologice (urmate îndeaproape de tulburări sociale), pe niște teritorii atît de vaste și în regiuni atît de îndepărtate, arată că ea nu a depins de geniul unei rase sau al unei culturi, ci de condiții atît de generale, încît se situează în afara cunoașterii umane. Putem fi siguri că, dacă revoluția industrială n-ar fi apărut mai întîi în Europa occidentală și de nord, ea s-ar fi manifestat într-o bună zi într-un alt punct de pe glob. Și dacă, după cîte se pare, ea se va întinde pe întregul pămînt locuit, fiecare cultură va adăuga atîtea contribuții specifice, încît istoricul mileniilor viitoare va considera desigur inutilă dorința de a afla cine poate pretinde, pentru unul sau două secole, prioritatea asupra ansamblului.

Acestea fiind stabilite, trebuie să mai introducem o limitare, dacă nu în legătură cu validitatea, cel puțin despre rigoarea distincției între istoria staționară și istoria cumulativă. Această distincție nu numai că depinde de interesele noastre, după cum am demon-

stră-o mai sus, dar ea nu este niciodată clară. În cazul inventiilor tehnice este cert că nici o perioadă, nici o cultură nu este absolut staționară. Toate popoarele dețin și transformă, îmbunătățesc sau uită tehnici suficient de complexe pentru a le permite să-și domine mediul. Altminteri ar fi dispărut de mult. Prin urmare, nu există diferențe între istoria cumulativă și istoria non-cumulativă; orice istorie este mai mult sau mai puțin cumulativă. Se știe, de exemplu, că vechii chinezi și eschimoșii au dus artele mecanice foarte departe; puțin a lipsit ca ei să ajungă la punctul în care „reacția în lanț“ s-ar fi declanșat, determinînd trecerea de la un tip de civilizație la altul. Cunoaștem exemplul prafului de pușcă: chinezii rezolvaseră din punct de vedere tehnic toate problemele pe care le ridica acesta, în afara de aceea a utilizării sale în vederea unor rezultate masive. Vechii mexicani nu ignorau roata, cum se spune adesea; o cunoșteau aşa de bine încît fabricau animale pe roți pentru copii; le-ar mai fi trebuit un singur pas pentru a avea carul.

În aceste condiții, problema rarității relative (pentru fiecare sistem de referință) a culturilor „mai cumulative“ în raport cu cele „mai puțin cumulative“ se reduce la o problemă cunoscută, care aparține teoriei probabilităților. Este aceeași problemă ca a determina probabilitatea relativă a unei combinații complexe în raport cu alte combinații de același tip, dar de o

complexitate mai redusă. La ruletă, de exemplu, un grup de două numere consecutive (7 și 8, 12 și 13, 30 și 31, de pildă), este destul de frecvent; unul de trei numere este deja rar, iar unul de patru, și mai rar. Și numai o dată dintr-un număr extrem de mare de încercări se va realiza poate o serie de șase, șapte sau opt numere consecutive. Dacă atenția noastră se fixează în exclusivitate asupra seriilor lungi (de exemplu, dacă pariem pe serii de cinci numere consecutive), seriile mai scurte vor deveni pentru noi echivalente cu seriile neordonate. Aceasta înseamnă să uităm că ele diferă de seriile noastre doar cu o fracțiune și că, privite din alt punct de vedere, ele pot avea o regularitate la fel de mare. Să împingem comparația noastră și mai departe. Un jucător care și-ar transfera tot cîștigul pe serii din ce în ce mai lungi, ar putea fi descurajat, după mii sau milioane de încercări, văzînd că nu-i iese niciodată seria de nouă numere consecutive și s-ar gîndi că ar fi fost mai bine să se fi oprit mai devreme. Totuși, este posibil ca un alt jucător, urmînd aceeași formulă de pariu, dar pe serii de alt tip (de exemplu, un anumit ritm al alternanței de roșu și negru sau de par și impar), să aprecieze ca semnificative niște combinații în care primul jucător nu ar vedea decît o lipsă de ordine. Omenirea nu evoluează într-un sens unic. Și dacă, pe un anumit plan, ea pare staționară sau chiar regresivă, aceasta nu înseamnă că, dintr-un alt punct

de vedere, ea nu poate fi sediul unor importante transformări.

Marele filozof englez al secolului al XVIII-lea, David Hume, a încercat într-o bună zi să lămurească falsa problemă pe care și-o pun mulți oameni când se întreabă de ce nu sînt frumoase toate femeile, ci doar o mică minoritate. Nu i-a fost greu să demonstreze că problema nu are nici un sens. Dacă toate femeile ar fi cel puțin la fel de drăguțe precum cea mai frumoasă dintre ele, le-am găsi banale și ne-am păstra calificativul pentru o mică minoritate care ar depăși modelul comun. Tot așa, când ne interesează un anumit tip de progres, atribuim acest merit culturilor care îl realizează în cel mai înalt grad și rămînem indiferenți față de celelalte. Astfel, progresul nu este decît maximum unor progrese într-un sens prestabilit de gustul fiecăruia.

9. Colaborarea culturilor

Trebuie să abordăm problema noastră, în sfîrșit, sub un ultim aspect. Un jucător ca acela despre care a fost vorba în paragrafele precedente, care nu ar paria decât pe seriile cele mai lungi (indiferent de criteriul după care ar concepe aceste serii), ar avea toate şansele să se ruineze. Lucrurile ar sta altfel în cazul unei coaliții de jucători parând pe aceleași serii de numere în valoare absolută, dar pe mai multe rulete și ajutîndu-se, punând în comun rezultatele favorabile combinațiilor fiecăruia. Căci dacă, obținând singur numerele 21 și 22, am nevoie de un 23 pentru a-mi continua seria, există, evident, mai multe şanse ca acest număr să iasă la una dintre cele zece mese decât la o anumită masă.

Or, această situație seamănă mult cu aceea a culturilor care parcurg formele de istorie cele mai cumulative. Aceste forme extreme n-au fost niciodată rezultatul unor culturi izolate, ci al mai multor culturi, combinîndu-și voluntar sau involuntar jocurile și realizînd prin diverse mijloace (migrații, împrumuturi,

schimburi comerciale, războaie), aceste coaliții al căror model tocmai l-am expus. Și astfel devine evidentă absurditatea de a declara că o cultură este superioară alteia. Și aceasta deoarece atîta timp cît ea ar fi izolată, nu ar putea fi niciodată „superioară“; la fel ca și jucătorul izolat, ea nu ar reuși decît mici serii de cîteva elemente, iar probabilitatea ca o serie lungă să-i iasă vreodată în istoria sa ar fi atît de scăzută (fără a fi teoretic exclusă), încît ar trebui să aștepte un timp cu mult mai îndelungat decît durata în care se înscrie întreaga dezvoltare a omenirii, pentru a spera să o vadă realizîndu-se. Dar, aşa cum am mai spus, nici o cultură nu este singură; ea se află întotdeauna coalizată cu alte culturi, și aceasta îi permite să realizeze serii cumulative. Probabilitatea ca între aceste serii să apară una lungă depinde în mod natural de durata și de variabilitatea regimului de coalizare. Din aceste remarci se desprind două consecințe.

Pe parcursul acestui studiu ne-am întrebat de mai multe ori cum se face că omenirea a rămas staționară timp de nouă zecimi din istoria sa sau chiar mai mult: primele civilizații au apărut în urmă cu două sute de mii pînă la cinci sute de mii de ani, iar condițiile de viață s-au transformat numai în cursul ultimelor zece mii de ani. Dacă analiza noastră este exactă, cauza nu este că omul paleolitic ar fi fost mai puțin intelligent sau mai puțin dotat decît succesorul său neolic, ci simplul fapt că în istoria omenirii, o combinație de

grad n s-a realizat într-un timp t ; ea s-ar fi putut produce mult mai devreme sau mult mai tîrziu. Acest lucru nu are mai multă semnificație decît numărul de încercări pe care un jucător trebuie să le aștepte pentru a vedea o combinație dată realizîndu-se: această combinație poate ieși la prima încercare, la o mie, la un milion sau niciodată. Dar în tot acest timp omenirea, ca și jucătorul, nu încetează să facă speculații. Fără să o dorească întotdeauna și fără să-și dea seama de aceasta, ea face „afaceri“ culturale, se lansează în operații „civilizatoare“, nu toate fiind încununate de succes. Uneori are o reușită, alteori își compromite și achizițiile anterioare. Marile simplificări la care ne împinge necunoașterea celor mai multe aspecte ale societăților preistorice ne oferă imaginea unui traseu nesigur și sinuos, căci nimic nu este mai ciudat decît aceste salturi, de la apogeul *levallois*²² la mediocritatea musteriană²³, de la splendorile aurignaciene și

22 În realitate *tehnica levallois*, apărută în acheuleanul paleoliticului inferior și prezentă și în clactonian, pînă la sfîrșitul paleoliticului inferior, a cunoscut apogeul în musterian (paleoliticul mijlociu) (n. t.).

23 Termen derivat de la peștera Le Moustier din localitatea Peyzac-le-Moustier, Dordogne, Franța; *musterianul* este complexul cultural din paleoliticul mijlociu; împreună cu unele faciesuri premusteriene, el cuprinde mari spații geografice; omul de Neandertal, specific acestei perioade, dezvoltă tehnica cioplirii pe așchii, în tehnica *levallois* sau *non-levallois* (n. t.).

solutreene²⁴ la asprimea magdaleniană²⁵, apoi la contrastele extreme oferite de diversele aspecte ale mezoliticului.

Ceea ce este adevărat în timp este la fel de adevărat și în spațiu, dar trebuie exprimat în alt mod. Șansa ca o cultură să totalizeze acest complex ansamblu de invenții de tot felul, pe care-l numim civilizație, depinde de numărul și diversitatea culturilor împreună cu care elaborează – cel mai adesea involuntar – o strategie comună. Am spus număr și diversitate. Comparația dintre Lumea Veche și Lumea Nouă în ajunul descoperirii ei ilustrează bine această dublă necesitate.

Europa de la începutul Renașterii era locul de întâlnire și de contopire a celor mai diverse influențe: tradiția greacă, latină, germanică, anglo-saxonă, arabă, chineză. Și America precolumbiană dispunea, canticativ vorbind, de un mare număr de contacte culturale,

24 Termen derivat de la localitatea Solutré, Saône-et-Loire, Franța; termenul *solutrean* desemnează un facies cultural din paleoliticul superior din vestul Europei, având ca inventar tipic vîrfuri tip „frunze de laur“ sau „frunze de salcie“, retușate bifacial sau din vîrfuri cu peduncul lateral (n. t.).

25 Paleoliticul superior are patru etape: aurignacian, gravetian, solutrean, magdalenian; atunci apar în Europa și primele manifestări artistice (pictura, gravura, sculptura), care se vor dezvolta *de-a lungul întregului paleolitic superior* în Franța de sud-vest și în Spania cantabrică (vezi și notele 14 și 15, p. 29-30, n. t.).

de vreme ce ambele Americi formează împreună o vastă emisferă. Dar, în timp ce culturile care se fecundează reciproc pe teritoriul european săn produsul unei diferențieri vechi de mai multe zeci de mii de ani, cele din America, ale căror populații săn mai recente, au avut mai puțin timp pentru a se diferenția, ele oferind un tablou relativ mai omogen. De aceea, deși nu putem afirma că nivelul cultural din Mexic sau Peru era, în momentul descoperirii Americii, inferior celui din Europa (am văzut chiar că în anumite privințe îi era superior), diversele aspecte ale culturii erau poate mai puțin articulate. Alături de reușite uimitoare, civilizațiile precolumbiene săn pline de lacune, ele având, dacă se poate spune așa, „găuri“. Ele mai oferă și spectacolul, mai puțin contradictoriu decât pare la prima vedere, al coexistenței formelor precoce cu cele avortate. Organizarea lor prea puțin suplă și slab diversificată explică plauzibil prăbușirea lor în fața unui pumn de cuceritori. Iar cauza profundă poate fi căutată în faptul că „alianța“ culturală americană cuprindea parteneri mai puțin diferenți între ei decât cei din Lumea Veche.

Nu există deci nici o societate care să fie cumulativă în sine și prin sine. Istoria cumulativă nu este proprietatea anumitor rase sau culturi care s-ar distinge astfel de altele. Ea rezultă mai degrabă din conduită lor decât din natura lor. Ea exprimă o anumită moda-

litate de existență a culturilor, care nu este altceva decât modul lor de a fi împreună. În acest sens, se poate spune că istoria cumulativă este caracteristică acelor supraorganisme sociale care sănt grupările de societăți, în timp ce istoria staționară – dacă ea există cu adevărat – ar fi marca unui mod inferior de viață, acela al societăților izolate.

Singura fatalitate, unica tară care ar putea doborî un grup uman și l-ar împiedica să-și realizeze pe deplin specificul, este izolarea.

Acum înțelegem ceea ce adeseori ne apare drept slăbiciune și stîngăcie în frecvențele încercări, general acceptate, de explicare a diverselor contribuții la civilizație a raselor și culturilor umane. Enumerăm trăsături, verificăm minuțios chestiuni ținînd de origine, conferim priorități. Oricît de bine intenționate ar fi, aceste eforturi sănt zadarnice, deoarece sănt o triplă ratare. În primul rînd, meritul unei invenții, acordate unei anumite culturi, nu este niciodată sigur. Timp de un secol, s-a crezut cu fermitate că porumbul a fost creat de către amerindieni prin încrucișarea unor soiuri sălbaticice, iar teoria continuă să fie admisă (cel puțin provizoriu), dar nu fără o îndoială crescîndă, căci este posibil ca, de fapt, porumbul să fi ajuns în America (nu se prea știe bine cînd și cum), venind din Asia de sud-est.

În al doilea rînd, contribuțiile culturale pot fi împărțite întotdeauna în două grupe. Pe de o parte avem sclipiri, achiziții izolate, cu caracter limitat, a căror importanță este ușor de evaluat. Faptul că tutunul ne-a venit din America este adevărat dar, în definitiv, în ciuda extremității bunăvoițe manifestate în acest scop de instituțiile internaționale, nu putem ca, de fiecare dată cînd fumăm o țigară, să ne topim de recunoștință față de amerindieni. Tutunul este un dulce adăos la arta de a trăi, după cum cauciucul, de exemplu, este unul util; le datorăm acestora plăceri și comodități suplimentare, dar, chiar dacă nu le-am fi cunoscut, rădăcinile civilizației noastre n-ar fi fost zdruncinate și, în caz că am fi avut neapărată nevoie, am fi știut să le găsim sau, dacă nu, să le înlocuim cu altceva.

La celălalt pol (bineînțeles, cu o întreagă serie de forme intermediare), se află contribuțiile avînd caracterul sistemului, adică ilustrînd modul propriu în care fiecare societate a ales să-și exprime și să-și satisfacă ansamblul aspirațiilor umane. Originalitatea și natura de neînlocuit a acestor stiluri de viață sau, cum spun anglo-saxonii, a acestor *pattern*-uri, nu pot fi negate dar, pentru că ele exprimă o alegere exclusivă, nu vedem cum ar putea spera o civilizație să-și însușească stilul de viață al alteia, poate doar în cazul în care ar renunța să mai fie ea însăși. De fapt, încercările de compromis nu pot avea decît două rezultate: fie o

dezorganizare și o prăbușire a *pattern*-ului unuia din grupuri, fie o sinteză originală, al cărei rezultat este apariția unui al treilea *pattern*, diferit de celelalte două. De altfel, problema nu constă în a ști dacă o societate poate sau nu să profite de stilul de viață al vecinilor, ci dacă, și în ce măsură, poate ea să ajungă să le înțeleagă și chiar să le cunoască. Am văzut că această întrebare nu comportă un răspuns categoric.

În sfîrșit, nu există nici o contribuție fără beneficiar. Dar dacă există culturi concrete, pe care le putem încadra în timp și spațiu, și despre care putem spune că „au contribuit” și continuă să o facă, oare ce înseamnă „civilizația mondială”, presupusă a fi beneficiara tuturor acestor contribuții? Nu este vorba de o civilizație distinctă de toate celelalte, bucurîndu-se de aceeași coeficient de realitate. Cînd vorbim de civilizație mondială, nu desemnăm o epocă sau un grup de oameni: utilizăm o noțiune abstractă, căreia îi asociem o valoare, fie morală, fie logică: morală, cînd este vorba de un scop pe care îl propunem societăților existente; logică, dacă înțelegem să grupăm, sub aceeași vocabulă, elementele comune ale diverselor culturi, evidențiate prin analiză. În nici unul din cazuri nu trebuie să ascundem faptul că noțiunea de civilizație mondială este foarte săracă, schematică și puțin consistentă sub aspectul conținutului său intelectual și afectiv. Dacă am încerca să evaluăm contribuțiile culturale cu

adevărat importante ale unei istorii milenare și ale întregii moșteniri de gînduri, suferințe, dorințe și eforturi ale oamenilor care le-au dat viață, raportîndu-le în exclusivitate la etalonul unei civilizații mondiale care în prezent nu este decît o formă fără fond, n-am reușit decît să le săracim cu totul și să le golim de substanță pînă nu ar mai rămîne din ele decît un corp descărnat.

Dimpotrivă, noi am căutat să demonstrăm că adevărata contribuție a culturilor nu constă dintr-o listă a invențiilor fiecareia, ci în abaterea diferențială care le individualizează în raport cu ansamblul. Recunoștința și modestia pe care fiecare cultură poate și trebuie să le simtă față de toate celelalte nu se pot întemeia decît pe o singură convingere, aceea că toate celelalte culturi sănătățile diferite de a sa, în moduri foarte variate; și aceasta, chiar dacă natura profundă a acestor diferențe îi scapă sau chiar dacă, în ciuda eforturilor susținute, nu reușește să-o înțeleagă.

Pe de altă parte, noi am conceput noțiunea de civilizație mondială ca pe un fel de concept-limită sau ca pe o modalitate simplificată de a ilustra un proces complex. Căci dacă demonstrația noastră este valabilă, înseamnă că nu există, că nu poate exista o civilizație mondială în sensul absolut care se acordă adesea acestui termen, de vreme ce o civilizație presupune coexistența unor culturi foarte diverse și constă în

chiar această coexistență. Civilizația mondială nu poate fi altceva decât coalitia la scară mondială a culturilor ce își păstrează, fiecare, originalitatea.

10. Dublul sens al progresului

Și atunci nu cumva ne găsim în fața unui paradox? Considerînd termenii în accepțiunea pe care le-am dat-o, am văzut că orice progres cultural depinde de o coaliție între culturi. Această coaliție constă în punerea în comun (conștientă sau inconștientă, voluntară sau involuntară, intenționată sau întîmplătoare, căutată sau impusă), a șanselor pe care fiecare cultură le întîlnește în dezvoltarea ei istorică; în sfîrșit, am admis că această coaliție este cu atât mai fecundă, cu cât se stabilește între culturi mai diversificate. Acestea fiind stabilite, se pare că ne găsim în fața unor condiții contradictorii. Căci acest joc în comun, din care rezultă orice progres, trebuie să aibă drept consecință, cu o scadență mai apropiată sau mai îndepărtată, o omogenizare a resurselor fiecărui jucător. Și dacă diversitatea este o condiție inițială, trebuie să recunoaștem că șansele de cîștig devin tot mai scăzute pe măsură ce partida se prelungeste.

Se pare că nu există decît două remedii împotriva acestei consecințe, altminteri de neevitat. Prima cere

ca fiecare jucător să introducă în jocul său abateri diferențiale; acest lucru este posibil, deoarece fiecare societate („jucătorul“ din modelul nostru teoretic) se compune dintr-o coaliție de grupuri: confesionale, profesionale și economice, și deoarece miza socială este alcătuită din mizele tuturor acestor constituente. Inegalitățile sociale sunt exemplul cel mai frapant al acestei soluții. Marile revoluții pe care le-am ales spre exemplificare, cea neolică și cea industrială, au antrenat nu numai o diversificare a corpului social, cum bine a remarcat Spencer, ci și instaurarea statutului diferit al fiecărui grup, în primul rînd de natură economică. De mult timp s-a observat că descoperirile neolitice au provocat o rapidă diferențiere socială, determinînd în vechiul Orient nașterea unor mari concentrații urbane, apariția statelor, a castelor și a claselor. Aceeași observație se aplică și revoluției industriale, condiționată de apariția proletariatului și ajungînd la forme noi, din ce în ce mai accentuate, de exploatare a muncii umane. Pînă nu demult exista tendința de a considera aceste transformări sociale ca fiind consecințe ale transformărilor tehnice, deci de a stabili între ele raporturi de tip cauză-efect. Dacă interpretarea noastră este exactă, relația de cauzalitate (cu succesiunea temporală pe care aceasta o implică) trebuie să fie abandonată (cum, de altfel, știința modernă tinde în general să facă), în folosul unei corelații funcționale între cele două fenomene.

Să remarcăm în trecere că recunoașterea faptului că progresul tehnic a avut, drept corelativ istoric, dezvoltarea exploatarii omului de către om, poate să ne îndemne să fim mai discreți în manifestările de orgoliu pe care ni le inspiră cu atîta ușurință primul numit dintre cele două fenomene.

Al doilea remediu este, în mare măsură, condiționat de primul și constă în introducerea în coaliție, de bună voie sau cu forța, a unor noi parteneri, de data aceasta externi, ale căror „mize“ să fie cât mai diferite de acelea ale primilor participanți la alianță. Și acest remediu a fost verificat. Iar dacă termenul de capitalism corespunde în mare primei soluții, termenii de imperialism sau colonialism o vor ilustra pe cealaltă. Expanziunea colonială din secolul al XIX-lea a permis din plin Europei industriale să înnoiască (și nu numai în profitul său) un elan care, fără introducerea popoarelor colonizate în circuit, ar fi riscat să se epuizeze mult mai devreme.

Rezultă că în ambele cazuri soluția constă în lărgirea coaliției, fie prin diversificare internă, fie prin cooptare de noi parteneri; în fond, este necesar ca numărul de membri să tot crească, adică să se refacă din complexitatea și diversitatea situației inițiale. Dar este evident că aceste soluții nu fac decît să încetinească, provizoriu, procesul. Nu poate să existe exploatare decît în interiorul unei coaliții: între două grupuri,

unul dominant, celălalt dominat, există contacte și se produc schimburi. La rîndul lor, în pofida relației unilaterale care le unește în aparență, aceste grupuri trebuie să-și pună mizele în comun, conștient sau inconștient, și astfel, progresiv, diferențele dintre ele tind să se diminueze. Pe de o parte evoluția socială, pe de altă parte, ascensiunea treptată spre independentă a popoarelor colonizate ne permit să asistăm la derularea acestui fenomen; și chiar dacă mai este încă mult drum de parcurs în aceste două direcții, știm că lucrurile vor evoluă inevitabil în acest sens. Poate că, într-adevăr, trebuie interpretată ca o a treia soluție apariția în lume a regimurilor politice și sociale antagonice; putem să admitem că o diversificare, înnoită de fiecare dată pe alt plan, permite, pentru o durată nedefinită, dincolo de formele variabile ce nu vor înceta niciodată să surprindă, menținerea stării de dezechilibru de care depinde supraviețuirea biologică și culturală a umanității.

Oricum ar fi, este dificil să-ți repreziniți altfel decât contradictoriu un proces ce poate fi rezumat astfel: pentru a progresă, oamenii trebuie să colaboreze, iar în cursul acestei colaborări, ei observă cum treptat contribuțiile lor ajung să se identifice, după ce inițial erau diferite, aceasta fiind de fapt ceea ce făcea ca alianța să fie fecundă și necesară.

Dar, chiar dacă această contradicție nu poate fi rezolvată, datoria sacră a omenirii este să aibă în vedere, în mod egal, ambii termeni, să nu negligeze pe unul în favoarea exclusivă a celuilalt; să se păzească neapărat de un particularism orb care ar încerca să acorde privilegiul naturii umane unei rase, unei culturi sau unei societăți; și, de asemenea, să nu uite niciodată că nici un segment al umanității nu dispune de formule aplicabile ansamblului și că o omenire care se confundă într-un mod de viață nediferențiat este de neconceput, nefind altceva decât o omenire împietrită.

În această privință, instituțiile internaționale au în față sarcini imense și grele responsabilități. Și unele și celealte sunt mai complexe decât am putea crede. Căci misiunea instituțiilor internaționale este dublă: ea constă, pe de o parte, dintr-o lichidare și, pe de alta, dintr-o deșteptare. În primul rînd ele trebuie să asiste omenirea, făcînd cît mai puțin dureroasă și periculoasă eliminarea acestor diversități sterile, reziduuri inutile ale unor tipuri de alianță a căror prezență, ca vestigii putrede, constituie un permanent risc de infecție pentru corpul internațional. Ele trebuie să curețe, la nevoie să amputeze și să faciliteze nașterea altor forme de adaptare.

Dar ele trebuie să vegheze cu atenție ca nu cumva, pentru a păstra aceeași valoare funcțională cu a precedențelor, aceste noi forme de alianță să le reproducă,

sau să fie concepute după același model și, în același timp, ca nu cumva noile forme să se reducă la soluții din ce în ce mai insipide și, în cele din urmă, ineficiente. Dimpotrivă, este necesar ca ele să știe că omenirea este bogată în posibilități imprevizibile, care pot șoca la prima lor apariție; că progresul nu este făcut după imaginea comodă a acestei „asemănări îmbunătățite” în care ne place să lîncezim, ci că el înseamnă aventură, ruptură și scandal. Omenirea este frămîntată de două procese contradictorii, dintre care unul tinde să instaureze unificarea, în timp ce celălalt încearcă să mențină sau să restabilească diversificarea. Poziția în sistem a fiecărei epoci și a fiecărei culturi, precum și orientarea după care acestea se ghidează fac ca, din cele două procese, doar unul singur să pară a avea un sens, celălalt nefiind decît negarea primului. Dar a spune, cum am putea fi tentați, că omenirea se face și se desface în același timp, înseamnă a ajunge din nou la o viziune incompletă. Pentru că, pe două planuri diferite și la două niveluri opuse, avem două modalități de a se face.

Necesitatea de a păstra diversitatea culturilor într-o lume amenințată de monotonie și uniformitate n-a scăpat, de bună seamă, instituțiilor internaționale. Ele înțeleg că, pentru a atinge acest scop, nu este suficient să protejezi tradițiile locale și să acorzi vremurilor trecute un răgaz. Diversitatea în sine trebuie salvată și

nu conținutul istoric pe care fiecare epocă îl dă acesteia și care nu poate fi perpetuat dincolo de epoca respectivă. Trebuie deci să ascultăm cum crește grâul, să încurajăm potențiale nebănuite, să trezim la o viață comună toate talentele pe care istoria le ține în rezervă; apoi, trebuie să fim pregătiți să luăm în considerare fără surprindere, fără repulsie și fără revoltă toate lucrurile neobișnuite pe care noile forme sociale de exprimare nu vor întîrzia să ni le ofere. Toleranța nu este o poziție contemplativă, împărțind indulgențe în dreapta și în stînga. Ea este o atitudine dinamică și constă în a prevedea, a înțelege și a promova tot ce există. Diversitatea culturilor umane este și în spatele nostru, și lîngă noi, și în fața noastră. Singura exigență pe care putem s-o concretizăm (și care creează datorii corespunzătoare fiecărui individ) este ca diversitatea să se realizeze în forme care să se constituie în contribuții la mai marea generozitate a celorlalți.

Cuprins

Profil biografic	5
1. Rasă și cultură	7
2. Diversitatea culturilor	12
3. Etnocentrismul	17
4. Culturi arhaice și culturi primitive	25
5. Ideea de progres	33
6. Istorie staționară și istorie cumulativă	39
7. Locul civilizației occidentale	49
8. Hazard și civilizație	55
9. Colaborarea culturilor	67
10. Dublul sens al progresului	77

Colecția EUROPA

1. Dan Lucinescu – *Prin Europa. Din Scandinavia la Pontul Euxin.*
- 3. Nicolae Suțu – *Amintiri de călătorie. 1839-1847* (traducere de Petruța Spânu, tabel cronologic de Gh. Macarie, note geografice și istorice de Dumitru Scortanu, ed. I: 2000; ediția a II-a, revăzută, cu o postfață și o bibliografie a operei lui N. Suțu și despre N. Suțu, de Gh. Macarie: 2001)
4. Nikolai Vranghel – *Memorii. 1847-1920* (traducere de Mihaela Cernăuți, note geografice și istorice de Dumitru Scortanu)

Colecția LITTERATUS

1. Constantin N. Străchinaru – *Spre mai multă Lumină* (cu o prefăță de Pan M. Viziurescu)
2. Petruța Spânu – *Prozatori belgieni*
3. Constantin N. Străchinaru – *Mihai Eminescu și Gustavo Adolfo Bécquer*
4. Magda Ciopraga – *Marguerite Yourcenar, de la morale à l'écriture*
5. Lucia Cifor – *Mihai Eminescu prin câteva cuvinte cheie*
6. Corina Dimitriu – *Le Poème. Lectures analytiques*
7. Gabriela Gavril – *Cercul literar de la Sibiu. De la manifest la „Adio Europa”*

Colecția ȘTIINȚE MEDICALE

1. Rodica Petrovanu – *Obezitatea. Insulina – factor de risc metabolic*
2. Florin Stoica – *Nevroza astenică. Etiopatogenie. Tratament*
3. (red.) Vasile Mihăescu – *Generația Next. Next Generation*
4. Laura Ciobanu – *Ghiduri de practică și protocoale în fibrobronhoscopie*

Colecția MYSTERIUM

1. Florin Gheorghită – *Straniile inteligențe invizibile*
2. Florin Gheorghită – *Comunicări cu cealaltă lume*
3. Ernest Schmitt – *Karma, cheie a destinului* (traducere de Alexandra Dogaru)
4. Ernest Schmitt – *Reîncarnarea, cheie a existenței* (traducere de Alexandra Dogaru)

Colecția PHANTASIA

1. Mihaela Lișman Aggelopoulou – *Fata din vis*
2. Eligiusz Wiarczyk – *Cruciulițele și alte povestiri* (traducere de Fane Ilarion)
3. Michel Lambert – *Ziua cea mare* (traducere de Dumitru Scortanu, postfață de Petruța Spânu)

Colecția RESTITUTIO

1. Platon Chirnoagă – *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei sovietice*
2. Radu Constantinescu – *100 de istorioare cu istoricii „Epocii de aur”*
3. Dan Lucinescu – *Jertfa (1944-1963)*
4. Dan Lucinescu – *Lupta (1941-1944)*
5. Dan Lucinescu – *Voievodul (Mihai Viteazul)*
6. Dan Lucinescu – *Spre Război (1939-1941)*
7. Dan Lucinescu – *Întoarcerea din neguri (1963-1987)*
8. Pamfil Șeicaru – *Adevărul trebuie amintit. Politica României. 1933-1944*
9. Victor Stoica – *Memorii. Petre Tuțea la verticală*
10. Carmen Sylva, reine de la Roumanie – *Les pensées d'une Reine* (cu o prefată de Louis Ulbach și o postfață de N. Ionel)
11. Victor Stoica – *Prizonier la „aliați”*

12. Pamfil Șeicaru – *Construcții pe nisip. Politica istorică*
13. Ion Negru – *Războiul din umbră*
14. Dan Lucinescu – *Ștefan cel Mare și Sfint*
15. Nicolae Tomescu – *Politica externă a României întregite*

Colecția SPIRITUS

1. Lev Șestov – *Extazele lui Plotin* (traducere de N. Ionel)
2. Dmitri Merejkovski – *Gogol și diavolul* (traducere de Emil Iordache)
3. Nicolae Ionel – *Rugăciune* (cu un prolog de pr. Clement de la Mănăstirea Trei Ierarhi)
4. Dmitri Merejkovski – *Rusia bolnavă* (traducere de Emil Iordache)
5. Dmitri Merejkovski – *Evanghelia necunoscută* (traducere de Emil Iordache)
6. Anton I. Adămuț – *Literatură și filosofie creștină* (cu un cuvînt înainte de Gh. Vlăduțescu)
7. *** *Ars moriendi. Cartea creștină a morților* (cu o prefăță de Anton I. Adămuț, traducere și postfață de Gabriela Haja)
8. Silviu Lupașcu – *Sacrificiu și Teocrație. Codul sacrificial al Vechiului Testament. Nașterea teologiei creștine a sacrificiului*
9. Pr. Petre Semen – *Icoana în Biblie* (cu o prefăță de M.S. Dominte)
10. Silviu Lupașcu – *Sfinți ascunși. Călăuzitori de măgari*

Colecția ȘTIINȚE POLITICE

1. Virgil Stoica – *Metodologia analizei politice*
2. Virgil Stoica – *Procesul și analiza politicilor publice*
3. Claude Lévi-Strauss – *Rasă și istorie* (traducere și note de Dumitru Scorțanu)

Colecția TEATRU

1. Maurice Maeterlinck – *Pelléas și Mélissande* (traducere și prefață de Petruța Spânu, în pregătire)
2. Fernand Crommelynck – *Încornoratul magnific* (traducere și prefață de Petruța Spânu, în pregătire)
3. Nicolae Ionel – *Constantin Brâncoveanu*
4. Sofocle – *Filoctetes* (traducere de Roxana Cozma Catzaiti)

Editura FIDES

IAȘI, România

Tel./Fax: +40-32-22 53 87

E-mail: editura_fides@yahoo.fr

„Observăm că adeziunea la modul de viață occidental [...] este departe de a fi atât de spontană pe cît le place occidentalilor să credă. Ea rezultă nu atât dintr-o alegere liberă, cît din lipsa unei alternative. Civilizația occidentală și-a trimis soldații și misionarii, și-a implantat agențiiile comerciale [...] ; a intervenit direct sau indirect în viața popoarelor de culoare ; a schimbat radical modul lor tradițional de existență, fie impunîndu-l pe al său, fie instituind condițiile care au provocat prăbușirea cadrelor existente, fără a le înlocui cu altceva.“

*

„Oamenii în vîrstă consideră stationară istoria din timpul bătrîneții lor, în opoziție cu istoria cumulativă la care au fost martori în tinerețe. O epocă în care nu mai sunt angajați activ, în care nu mai joacă nici un rol, nu are sens: nu se mai întîmplă nimic, sau ceea ce se întîmplă nu poate avea, pentru ei, decît un caracter negativ; în acest timp, nepoții lor trăiesc aceeași perioadă cu o fervoare pe care bunicii lor au uitat-o.“

Claude Lévi-Strauss